

Η εκπαιδευτική δράση της καθολικής εκκλησίας διεθνώς και στην Ελλάδα Η παιδαγωγική των «Αδελφών του Αγ. Ιωσήφ της εμφανίσεως»

Χαράλαμπος Χαρίτος*

Περίληψη

Το άρθρο αυτό έχει ως βασικό σκοπό να παρουσιάσει ορισμένες πτυχές της παιδαγωγικής του γυναικείου μοναχικού τάγματος των Καθολικών «Αδελφών του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως» (Soeurs de St Joseph de l' Apparition), έτσι όπως αναπτύχθηκε και καλλιεργήθηκε στα σχολικά ιδρύματά τους που λειτουργήσαν στη Γαλλία και σε όλο τον κόσμο (και στην Ελλάδα).

Εισαγωγικά

Παρουσιάζονται εδώ για πρώτη φορά στο ελληνικό κοινό άγνωστες σελίδες από την ιστορία της γαλλικής εκπαίδευσης, όπως αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα στο πλαίσιο της παρεχόμενης αγωγής από ένα δραστήριο γυναικείο μοναχικό τάγμα, το οποίο ιδρύθηκε στη Γαλλία και άπλωσε τις εκπαιδευτικές (και φιλανθρωπικές) δραστηριότητές του σε πολλές χώρες

---

* Αν. καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

της υψηλίου έως σήμερα. Όπως είναι γνωστό, το τάγμα των Αδελφών του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως απέκτησε από το 1846 ερείσματα και στην Ελλάδα, ιδρύοντας σχολεία, ιδιωτικά, όπου διδάσκονταν επισταμένως η γαλλική γλώσσα, οι στοιχειώδεις γνώσεις άλλων μαθημάτων, οι διακοσμητικές τέχνες, και συμπληρωματικά –όταν η ελληνική νομοθεσία το επέβαλε– η ελληνική γλώσσα. Κατά κανόνα στα σχολεία αυτά φοιτούσαν μαθήτριες (ή και νεαρά αγόρια) ανεξάρτητα από την εθνικότητα και το θρήσκευμά τους. Είναι εύλογο ότι η συντριπτική πλειοψηφία των τροφίμων υπήρξαν ελληνίδες και ορθόδοξες, προς τις οποίες παρεχόταν υψηλής στάθμης εκπαίδευση χωρίς υστεροβουλία, με προσήλωση στους ηθικούς κανόνες και την ανάδειξη της σημασίας του γαλλικού πολιτισμού. Το τελευταίο –χρονικά– σχολείο της Αδελφότητας, ιδρύθηκε στο Βόλο το 1904 και συνεχίζει να λειτουργεί με διάφορες μορφές έως σήμερα.

Στο κείμενο που ακολουθεί, για λόγους που επιβάλλει ο διατιθέμενος χώρος, δεν εμφανίζεται αναλυτικά η πορεία της γαλλικής εκπαίδευσης κατά το 19ο αιώνα, ούτε βέβαια η πολλαπλή σημασία της παιδαγωγικής που εφαρμόστηκε από τα γυναικεία τάγματα των Καθολικών μοναχών στη Γαλλία και τις χώρες των αποστολικών δραστηριοτήτων τους. Το ενδιαφέρον του δημοσιεύματος επικεντρώνεται στο βασικό κείμενο της ιδρύτριας του συγκεκριμένου τάγματος. Πρόκειται για τον «Οδηγό των Χριστιανικών Σχολείων των Αδελφών του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως»¹, που εκδόθηκε στο Γκαγιακ στα 1836 και αποτέλεσε τον καταστατικό χάρτη της παιδαγωγικής θεωρίας και συμπεριφοράς που εφαρμόστηκε στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες του τάγματος στη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Εισαγωγικά, επιχειρείται μία συντομότερη αναδρομή στην ιστορία της γαλλικής εκπαίδευσης των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα, εποχή που γράφηκε το σχολιαζόμενο κείμενο, ιστορείται –επίσης– σύντομα η δράση της συντάκτριας του κειμένου και το πλαίσιο των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων των μελών του τάγματος: κατόπιν καταγράφονται ουσιαστικές παρατηρήσεις που γεννά η μελέτη του κειμένου, σε μια προσπάθεια να αναλυθούν οι παιδαγωγικές αρχές αλλά και οι εφαρμογές του περιεχομένου εκπαιδευτικού συστήματος, έτσι όπως προβλεπόταν να ισχύσει στα κατά τόπους ιδρύματα του τάγματος. Προσδοκία του γράφοντος, ότι ο έλληνας αναγνώστης θα πάρει μια μικρή γεύση από την παιδαγωγική των συγκεκριμένων καθολικών γαλλίδων μοναχών, έτσι όπως αποκαλύπτεται στο αυθεντικό κείμενο, στο πλαίσιο του οριζόμενου χώρου και του χρόνου².

Η γαλλική (πρωτοβάθμια) εκπαίδευση και ο καθολικισμός στα μέσα του 19ου αιώνα

Αν στην Ελλάδα η διαμάχη για την εκπαίδευση επικεντρώθηκε (μέχρι και τη δεκαετία του '70) στο γλωσσικό ζήτημα, αντίθετα στη Γαλλία, πρωτεύουσα σημασία απέκτησε το ζήτημα της δημόσιας-ιδιωτικής εκπαίδευσης, το οποίο διαπλέκεται με το ζήτημα της *laïcité*³. Ο σχολικός πόλεμος, ο οποίος διαπερνά όλη την ιστορία (πολιτική και εκπαιδευτική) της Γαλλίας, φέρνει στην επιφάνεια την ιδιαιτερότητα της συγκρότησης της γαλλικής κοινωνίας. Η ένταση της μάχης ανάμεσα στην Καθολική εκκλησία και το γαλλικό κράτος οδήγησε στην υιοθέτηση αυτής ακριβώς της λέξης και έννοιας, ως δηλωτικής της διάθεσης των δημοκρατικών κομμάτων για το διαχωρισμό τους.

Η ιδιαιτερότητα της διαμάχης για τη *laïcité* αναπτύσσεται με το γκρέμισμα του παλαιού καθεστώτος και τη διεκδίκηση των προνομίων, που μέχρι τότε απολάμβανε μόνο η αριστοκρατία. Έτσι όπως η μοναρχία είχε υπό την κυριαρχία της την εκπαίδευση, για να εξασφαλίζει τη νομιμοποίηση και την αναπαραγωγή των ελίτ που τη στήριζαν, κατά τον ίδιο τρόπο το επαναστατικό κράτος, μετά το Ναπολέοντα, κυρίως ανέλαβε την αποκλειστική παροχή της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η νομιμοποίηση περνούσε μέσα από τον έλεγχο για τις προσλήψεις και τη μόρφωση του εκπαιδευτικού προσωπικού. Η περίοδος της διαμάχης ξεκινά στις 10 Σεπτέμβρη του 1789, όταν ο Talleyrand προτείνει στη συνταγματική συνέλευση ένα σχέδιο για τη δημόσια εκπαίδευση, με αφορμή το οποίο ο Condorcet εμπνέεται το σχέδιο που παρουσιάζει τον Απρίλιο του 1792 και το οποίο προβλέπει μια δημόσια δωρεάν παιδεία, ανοιχτή στους μαθητές των δύο φύλων, στηριζόμενη στη *laïcité*. Όμως με διάταγμα του 1795 και αργότερα με ένα σύμφωνο που συνάπτεται με το Βατικανό, το πρωτοβάθμιο σχολείο εγκαταλείπεται είτε σε ιδιώτες είτε σε μέλη θρησκευτικών ενώσεων, είτε στους εφημέριους των χωριών.

Μπροστά σ' αυτή την εξέλιξη, ορισμένοι φιλελεύθεροι εγκαθίδρυσαν από το 1815 τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, υπό την επίβλεψη «λαϊκών» δασκάλων, με μεγάλη επιτυχία. Σε αντίθεση μ' αυτά τα σχολεία ο Guizot, υπουργός του Louis Philippe, πρότεινε νόμο (28 Ιουνίου 1833) που έδινε στους δήμους των 500 και άνω κατοίκων το δικαίωμα να συντηρούν ένα σχολείο, όπου παρέχεται η ηθική και θρησκευτική μόρφωση, με σκοπό να εγγυάται η εκπαίδευση την τάξη και την κοινωνική σταθερότητα.

Το 1850 ψηφίστηκε ένας νόμος που παρέχει τη δυνατότητα στην εκκλησία να ιδρύει σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και θεσπίζει το δικαίωμα παράστασης στο ανώτατο συμβούλιο δημόσιας εκπαίδευσης, εκπροσώπων του κλήρου. Μόνο μετά από 30 χρόνια, το 1880, κάτω από την επίδραση των αστών δημοκρατών και ριζοσπαστών, της εργατικής τάξης, των προτεσταντών και των εβραίων λαϊκών, ο J.Ferry κατάργησε τα θρησκευτικά σύμβολα από τις αίθουσες και αργότερα, το 1881 και 1882, θέσπισε την υποχρεωτική και δωρεάν εκπαίδευση των παιδιών. Το 1905 εξάλλου θεσπίστηκε ο χωρισμός της εκκλησίας από το κράτος, καθώς και ο πλήρης διαχωρισμός του δημόσιου σχολείου από την εκκλησία.

Η εκπαίδευση είναι χωρίς αμφιβολία, ένας από τους καθαρότερους καθρέφτες της γαλλικής ζωής (όπως παντού άλλωστε). Κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους του 19ου αιώνα η γαλλική εκπαίδευση ουσιαστικά επανατοποθετείται απέναντι στα παλαιά παιδαγωγικά μοντέλα, που κληρονομήθηκαν από την περίοδο της Αντιμεταρρύθμισης. Ο νέος ρόλος του Κράτους, όταν εκδηλώνεται, δεν μπορεί να παραβλέψει σε ό,τι αφορά τα μαθήματα του σχολείου, τα αντικείμενα της διδασκαλίας, το περιεχόμενο και τις αξίες της αστικής τάξης, που επιδιώκει να θέσει ένα τέρμα στις μεταρρυθμιστικές εμπειρίες του προηγούμενου αιώνα.

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα καθιερώθηκαν δύο τύποι σχολείων στη Γαλλία: τα πρωτοβάθμια σχολεία, όπου φοιτούσαν –λίγο ως πολύ– τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων και τα δευτεροβάθμια (τα πιο σπάνια), όπου φοιτούσαν τα τέκνα των ευπόρων. Ο διπολισμός αυτός του συστήματος καθιερώθηκε από τα τέλη του 17ου αιώνα και διήρκεσε μέχρι περίπου την περίοδο του δεύτερου Παγκόσμιου πολέμου. Η διχοτόμηση αυτή ανάμεσα στα σχολεία των ευπόρων και στα σχολεία των λαϊκών τάξεων αποτελεί το κλειδί της θεμελιώδους ερμηνείας της γαλλικής κοινωνικής ζωής. Επίσης, κατά την περίοδο μετά την Επανάσταση, φάνηκε ότι υπήρχε πρόβλημα σχετικά με τη φοίτηση των παιδιών σε σχολείο. Οι κάτοικοι των πόλεων περισσότερο από τους κατοίκους των αγροτικών περιοχών φοιτούσαν σε σχολείο και η παρεχόμενη μόρφωση ήταν καλύτερη. Υπήρξε και άλλη μια ανισότητα σχετικά με την εκπαίδευση των φύλων: τα κορίτσια εκπαιδεύονταν λιγότερο συχνά από τα αγόρια. Επικράτησε το παραδοσιακό στερεότυπο που ήθελε τη γυναίκα περισσότερο στο σπίτι με λιγότερη μόρφωση· σ' αυτό συνετέλεσε και η καταδίκη από την Εκκλησία των μικτών σχολείων, που επιβράδυνε τον αλφαριθμητισμό των θηλέων.

Η απασχόληση εξάλλου των παιδιών στις οικιακές και αγροτικές εργασίες δεν τους επέτρεπε για μεγάλα χρονικά διαστήματα να φοιτούν στο σχολείο.

Από την περίοδο της Παλινόρθωσης, ως το τέλος της Ιουλιανής Μοναρχίας δημιουργήθηκαν πολλά σχολεία, που συνέδραμαν στη διάδοση της εκπαίδευσης, για τα αγόρια περίπου στα μέσα του αιώνα και για τα κορίτσια την περίοδο της δεύτερης αυτοκρατορίας. Μέχρι το 1833 η λαϊκή δύναμη είχε πολύ λίγες δυνατότητες σχετικά με την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Κι όταν συνέβαινε αυτό, οφειλόταν στις κοινότητες και τα μοναχικά τάγματα. Οι δάσκαλοι ζούσαν μέτρια, χάρη στη συνδρομή των δήμων και στα δίδακτρα, που έπαιρναν από τους γονείς των μαθητών τους⁴. Τα πράγματα άλλαξαν μετά τους νόμους Guizot⁵.

Ως τότε η πρωτοβάθμια εκπαίδευση βρισκόταν πολύ περισσότερο υπό την εξουσία των κληρικών. Από το 1816 ο κλήρος ολοκλήρωσε την επιβολή του και τον έλεγχο του (στο επίπεδο των ενοριών και των επαρχιών). Οι εκπαιδευτικοί των μοναχικών ταγμάτων πέτυχαν στα 1819 την καθιέρωση ενός αναιρετικού καταστατικού σχετικά με την υποχρεωτικότητα του πτυχίου ικανότητας⁶. Λίγες δεκαετίες αργότερα η ψήφιση του νόμου Falloux (15 Μαρτίου 1850) ευνόησε τους εκκλησιαστικούς παράγοντες⁷.

Πριν από το 1833 η κατάσταση του δασκάλου ήταν γενικά άθλια. Η κατάσταση των διδασκαλισσών ήταν ακόμη χειρότερη, γιατί δεν είχαν ένα σταθερό εισόδημα. Τούτο εξηγεί γιατί το επάγγελμα ασκούσαν κυρίως οι μοναχές· στο τέλος της Ιουλιανής μοναρχίας οι μισές περίπου από τις δασκάλες ανήκαν σε μοναχικά τάγματα⁸. Η εκπαίδευση των γυναικών εκπαιδευτικών ήταν ριζικά διαφορετική από των αρρένων και έφτανε μέχρι την κατήχηση και τα οικιακά. Στις συνθήκες αυτές ο χαρακτήρας της δασκάλας, η πίστη της, το ήθος της ενδιέφεραν περισσότερο από τη διδακτική της κατάρτιση. Εξ ου και η προϋπόθεση να κατέχουν ένα πιστοποιητικό, το «γράμμα υποταγής» (*Lettre d'obedience*), με την υπογραφή της ηγουμένης. Γίνεται έτσι αντιληπτή η ασυμμετρία στις επιδόσεις του δασκάλου από τη γυναίκα δασκάλα.

Το εκπαιδευτικό ζήτημα αποτέλεσε το επίκεντρο του θέματος της θρησκείας κατά το 19ο αιώνα. Κατ' αρχήν τίθεται το πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ της Εκκλησίας (κοινωνία κατ' εξοχήν εκπαιδευτική, που έχει ως αποστολή να μεταδώσει τη θεία αποστολή) και του Κράτους (με παιδαγωγικό ρόλο ισχυροποιημένο κατά την περίοδο της Επανάστασης και της Αυτοκρατορίας). Κατόπιν προβάλλει το ιδανικό του καθολικισμού, να επιδράσει πάνω στη

νέα γενεά. Το σχολείο είναι ο τόπος της εμπέδωσης των χριστιανικών αξιών υπό το πρόσχημα της Κατήχησης. Η θρησκεία εξασκεί πάντα μια πνευματική επίδραση στην κοινωνία.

Κατά την περίοδο 1801-1850, η Εκκλησία υπερασπίστηκε την ελευθερία στο σχολείο, στο μέτρο που η εκπαίδευση ελεγχόταν από το Κράτος. Η Καθολική εκκλησία υπερασπίστηκε το δικαίωμα της διδασκαλίας και της διατήρησης των ιδρυμάτων της, μέσα στο γενικότερο κλίμα ελευθερίας της εκπαίδευσης. Ο νόμος Guizot απελευθερώνοντας την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ευνόησε τα μοναχικά τάγματα· τους επέτρεψε να συντηρούν σχολές κατάρτισης εκπαιδευτικών για τα δημόσια σχολεία και να διατηρούν ιδιωτικά σχολεία. Η Εκκλησία ανέλαβε το έργο του «επανεκχριστιανισμού» του λαού. Έτσι εξηγείται η ύπαρξη των χριστιανικών ασκήσεων (δυο μαθήματα Κατήχησης κάθε μέρα, εκτός των προσευχών και των ακολουθιών). «Στην πραγματικότητα – όπως σημειώνει κάπως αυστηρά ο P. Albertini – τα σχολεία των καλογραιών παρείχαν μια σύντομη εκπαίδευση με ισχυρές δόσεις ψαλμών και χειροτεχνημάτων. Συνήθως απέβλεπαν στην πρακτική εκπαίδευση των κοριτσιών παρά στην επιστημονική τους κατάρτιση. Διδασκόταν η Κατήχηση για λόγους ευσεβείας και οι διακοσμητικές τέχνες για την ανάπτυξη της καλαισθησίας...»⁹.

Η Αιμιλία Ντε Βιαλάρ, ιδρύτρια του τάγματος του Αγ. Ιωσήφ της Εμφανίσεως

Η ίδρυση, η διοίκηση και ο προσανατολισμός του Τάγματος των Αδελφών του Αγ. Ιωσήφ της Εμφανίσεως σε έργα φιλανθρωπίας και αγωγής, όπως άλλωστε και ο διεθνής χαρακτήρας της δραστηριότητάς του ήδη από τα πρώτα βήματά του, οφείλονται αποκλειστικά στις πρωτοβουλίες, τους αγώνες και την πνευματική καθοδήγηση που άσκησε η ιδρύτρια του Τάγματος, η Αιμιλία Ντε Βιαλάρ. Στα μέσα του 19ου αιώνα, εποχή ευνοϊκή για την ανάπτυξη των γυναικείων μοναχικών Ταγμάτων της Καθολικής Εκκλησίας, έχοντας ως επίκεντρο τη Γαλλία, χώρα από όπου εκπορεύεται η τάση διάδοσης του ευρωπαϊκού πολιτισμού, μια Γαλλίδα βαθιά θρησκευόμενη και με έντονη προσωπικότητα, ίδρυσε και καθιέρωσε με πίστη και επιμονή ένα από τα πιο δραστήρια γυναικεία μοναχικά Τάγματα.

Η Αιμιλία Ντε Βιαλάρ (Emilie de Vialar) γεννήθηκε στις 12 Σε-

πτεμβρίου του 1797 στο Gaillac, παλιά πόλη στην επαρχία του Albi δίπλα στον ποταμό Tarn, στο Languedoc της Νότιας Γαλλίας. Παρά τις αντιρρήσεις του πατέρα της και τις φιλοδοξίες του, η Αιμιλία δέχτηκε την κλήση του Θεού και αφιερώθηκε σ' Εκείνον. Το 1832 υπήρξε το καθοριστικό έτος για τη ζωή της Αιμιλίας και τη δημιουργία του μοναχικού της Τάγματος. Τότε πέθανε ο παππούς της (ο βαρώνος Portal), από τον οποίο κληρονόμησε ένα μεγάλο ποσό. Το γεγονός αυτό φάνηκε στην Αιμιλία ότι σήμανε την ώρα να υπακούσει στην εντολή του Θεού, να εγκαταλείψει δηλαδή το πατρικό σπίτι και να υλοποιήσει τα σχέδια της για τη μοναχική ζωή. Ήταν πια 35 χρονών. Αγόρασε ένα σπίτι για να το μετατρέψει σε μοναστήρι, τα Χριστούγεννα του 1832. Η περιβολή του μοναχικού σχήματος αποφασίστηκε να γίνει στις 19 Μαρτίου του 1833. Η μέρα της γιορτής του Αγ. Ιωσήφ επιλέχτηκε, γιατί κατά τις μακρές προετοιμασίες της η Αιμιλία είχε επιλέξει να θεωρήσει προστάτη του Τάγματός της τον Αγ. Ιωσήφ τον Μνήστορα¹⁰. Με τη βοήθεια της σεβαστής προγονικής κληρονομιάς, το σπίτι των Αδελφών έγινε στέγη για ορφανά και εγκαταλειμμένες γυναίκες και πρόχειρο ιατρείο, όπου παρεχόταν στοιχειώδης κοινωνική πρόνοια στους ενδεείς της περιοχής. Πολύ σύντομα άνοιξε ένα σχολείο για κορίτσια μέσα στο Μοναστήρι. Οι νεαρές κοπέλες από την περιοχή του Gaillac, βρήκαν εκπαίδευση ανάλογη με την ηλικία τους και –κατά πρώτο λόγο– θρησκευτική αγωγή. Οι πιο φτωχές εγγράφονταν στο σχολείο χωρίς να πληρώνουν δίδακτρα. Σύμφωνα με τις Διατάξεις του Καταστατικού του Τάγμα είχε ως κύρια αποστολή την ιεραποστολή, τη «διάδοση δηλαδή της ευσπλαχνίας του Θεού δια των φιλανθρωπικών έργων και της αγωγής στους έχοντες ανάγκη, ανεξάρτητα με τον τόπο διαμονής τους». Τούτο υπήρξε η βασική αποστολή των «Αδελφών του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως». Το μητροπολιτικό έδαφος της Γαλλίας παρέμεινε μόνο το σημείο εκκίνησης του ιεραποστολικού έργου του Τάγματος. Η δραστηριότητά του θα αφιερωθεί αποκλειστικά έκτοτε στις χώρες όπου ο ευρωπαϊκός (γαλλικός) πολιτισμός αποκτούσε ερείσματα¹¹.

Πρώτος σταθμός υπήρξε η Αλγερία. Οι άποικοι χρειάστηκαν νοσοκομεία και σχολεία. Για την αποστολή αυτή καταλληλότερες ήταν φυσικά οι Μοναχές. Με προτροπή και πρόσκληση του Augustin de Vialar, αδελφού της Αιμιλίας, που είχε εγκατασταθεί εκεί μεταξύ των πρώτων αποίκων, η ηγέτης του Τάγματος πήγε στην Αλγερία με τρεις από τις Αδελφές εγκαινιάζοντας τη μακρά σειρά ταξιδιών της· τον Οκτώβριο του 1836 δημιουργήθηκε ένα

δωρεάν σχολείο για την εκπαίδευση των ιθαγενών κοριτσιών. Αργότερα προστέθηκαν τάξεις στοιχειώδους βαθμίδας για παιδιά εύπορων οικογενειών. Το 1838 ιδρύθηκε και νηπιαγωγείο (*salle d'asile*)¹². Το 1840 οι Αδελφές ίδρυσαν δωρεάν σχολείο στην Καρχηδόνα και νοσοκομείο για τους φτωχούς. Ακολούθησε μια σειρά από εγκαταστάσεις του Τάγματος (*Maisons*) στην Ευρώπη, την Αφρική, τη Μέση Ανατολή, Μ. Ασία, νησιά της Μεσογείου και πολύ πιο μακριά. Ως το θάνατο της ιδρύτριας (1856) το Τάγμα είχε δημιουργήσει 42 οίκους. Το πρώτο υπερπόντιο ίδρυμα δημιουργήθηκε το 1847 στο Moulmein της Βιρμανίας. Το 1848 οι Αδελφές του Αγ. Ιωσήφ υπήρξαν τα πρώτα μέλη γυναικείου Τάγματος που εγκαταστάθηκαν στην ιερή πόλη των Ιεροσολύμων της Παλαιστίνης. Ακολούθησαν το 1848 η Χίος, το 1849 η Γιάφα, το 1852 η Τραπεζούντα στην Αρμενία, το 1852 επίσης τα Χανιά της Κρήτης, το 1853 η Saida στο Λίβανο και το Ερζερούμ στην Αρμενία. Το 1855 επιχειρήθηκε η πιο μακρινή αποστολή, στο Perth της Δυτικής Αυστραλίας. Το 1856 ιδρύθηκε ο οίκος στην πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, στην Αθήνα, που υπήρξε ο τελευταίος που ίδρυσε η ίδια η Αιμιλία ντε Βιαλάρ με αυτοπρόσωπη επίσκεψη, λίγο πριν πεθάνει. Από τα ιδρύματα του Τάγματος, τα 29 δημιουργήθηκαν σε χώρες της Μεσογείου¹³.

Η Γενική Ηγούμενη του Τάγματος, η Αιμιλία Ντε Βιαλάρ, κατά τη διάρκεια όλων αυτών των χρόνων, με θαυμαστή ζωτικότητα και υψηλή πνευματικότητα διεύθυνε τις δραστηριότητες των παλαιών και των νέων Αδελφών, μεριμνούσε για τις ανάγκες που παρουσίαζαν οι διασκορπισμένοι Οίκοι του Τάγματος και συγκροτούσε τη φυσιογνωμία του ιεραποστολικού τους έργου. Πραγματοποίησε πολλά ταξίδια και επέλυε τα προβλήματα που συχνά παρουσιάζονταν. Το έργο της ιεραποστολής και η άσκηση των καθηκόντων των Αδελφών δεν υπήρξε ποτέ εύκολη υπόθεση. Με αυτοπρόσωπη παρουσία, με πυκνή αλληλογραφία και αναφορές κατεύθυνε τις ενδομοναστικές υποθέσεις και τις σχέσεις του Τάγματος με τις εκκλησιαστικές και πολιτικές αρχές στο μητροπολιτικό έδαφος και τις χώρες της εγκατάστασης των Οίκων. Σημαντικό επίσης υπήρξε και το γραπτό της έργο, όπως αποδεικνύεται από τα κείμενα των Κανόνων και του Καταστατικού του Τάγματος, του Οδηγού για τη διδασκαλία στα σχολεία των Αδελφών και την πυκνή αλληλογραφία και αναφορές που υπέβαλλε. Ο χρόνος όμως, η διαρκής προσπάθεια και ο ατέλειωτος περίπλους της ιδρύτριας του Τάγματος στους χώρους της ιεραποστολής έφτασαν στο τέλος, αφού πρόλαβε να δει το έργο της να αποδίδει καρπούς. Το

τελευταίο της ταξίδι ήταν απ' το Παρίσι στη Μασσαλία, στο Μητρικό σπίτι. Πέθανε ειρηνικά στις 24 Αυγούστου του 1856, σε ηλικία 59 χρονών. Η κηδεία της έγινε τη μεθεπόμενη και το νεκρό σώμα της ενταφιάστηκε στο κοιμητήριο του Saint Charles της Μασσαλίας. Αργότερα τα οστά της μεταφέρθηκαν στο κοιμητήριο του St Pierre. Η απήχηση του ονόματος και της δράσης της Αιμιλίας Ντε Βιαλάρ δημιούργησε τις προϋποθέσεις, ώστε η Καθολική εκκλησία να την περιλάβει στους κόλπους των Αγίων της. Στις 18 Ιουνίου 1939 το Βατικανό την ονόμασε Οσία. Και στις 24 Ιουνίου του 1951 στη Ρώμη ο Πάπας Πίος ο 12ος σε ειδική τελετή ονόμασε τη Μητέρα Αιμιλία Ντε Βιαλάρ, Αγία της Καθολικής Εκκλησίας. Μια αναγνώριση αντάξια των αγώνων και του ιεραποστολικού έργου της. Η μνήμη της τιμάται στις 17 Ιουνίου.

Ο «Οδηγός των Χριστιανικών σχολείων» και το παιδαγωγικό σύστημα των «Αδελφών του Αγ. Ιωσήφ της Εμφανίσεως»

Βασικό κείμενο για την κατανόηση των παιδαγωγικών αρχών του Τάγματος, υπήρξε ο «Οδηγός των χριστιανικών σχολείων των Αδελφών του Αγίου Ιωσήφ της Εμφανίσεως», που συνέταξε και εξέδωσε η ίδια η Αιμιλία Ντε Βιαλάρ το 1836, λίγο μόνο καιρό μετά τη ίδρυση του Τάγματος στην έδρα του, στο Γκαγιάκ. Ο «Οδηγός» περιέχει το πρόγραμμα, το περιεχόμενο των μαθημάτων, τη μέθοδο διδασκαλίας και οδηγίες για την τήρηση της τάξης στο σχολείο. Τα περιεχόμενα του «Οδηγού» -αν και φαίνεται ότι δεν ίσχυσαν επί μακρό χρονικό διάστημα, λόγω των αλλαγών που συνέβησαν στη γαλλική εκπαίδευση κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα- καθόρισαν ωστόσο και επηρέασαν το παιδαγωγικό ύφος των σχολείων των Αδελφών στους τόπους των εγκαταστάσεών τους· οι παιδαγωγικές αντιλήψεις της ιδρύτριας του Τάγματος συμπληρώθηκαν με νεότερα κείμενα.

Το βιβλίο «Οδηγός των Χριστιανικών σχολείων»¹⁴ (*Conduite des ecoles Chretiennes des Soeurs de Saint Joseph dites de l'Apparition*) αποτελείται από 168 σελίδες μικρού σχήματος και διαιρείται σε δύο τμήματα. Το πρώτο τμήμα επιγράφεται «Σχολεία, ασκήσεις και τρόπος εφαρμογής τους», ενώ το δεύτερο «Μέτρα που λαμβάνονται για την τήρηση της τάξης στα σχολεία». Το

πρώτο τμήμα δηλ. περιέχει τον Κανονισμό λειτουργίας των σχολείων, το ωρολόγιο και το αναλυτικό πρόγραμμα των διδασκομένων μαθημάτων, ενώ το δεύτερο τμήμα αφιερώνεται στο εφαρμοζόμενο παιδαγωγικό σύστημα και τις αρχές παιδονομίας των Αδελφών. Το περιεχόμενο του βιβλίου εμπνέεται (ή και αντιγράφει) από το ομώνυμο έργο του ιδρυτή των Χριστιανικών σχολείων (De La Salle) και παρακολουθεί τις παιδαγωγικές αρχές που υιοθετούσαν τα μοναχικά εκπαιδευτικά Τάγματα της Γαλλίας κατά τον 18ο αιώνα. Θεωρείται αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το παιδαγωγικό εγχειρίδιο της Αιμιλίας Ντε Βιαλάρ, αν και γράφηκε και εκδόθηκε την εποχή που μεσουρανούσε στη χώρα της η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος (*enseignement mutuel*)¹⁵ στα λαϊκά πρωτοβάθμια σχολεία, αναφέρεται στην ακολουθούμενη από τα μοναχικά Τάγματα Συνδιδασκτική μέθοδο (*enseignement simultané*). Τα Χριστιανικά σχολεία της Γαλλίας υπερβαίνοντας την παλαιότερη «ατομική» μέθοδο, ακολουθούσαν τη Συνδιδασκτική μέθοδο διδασκαλίας, η οποία ωστόσο δεν απείχε πολύ από τις αρχές της Αλληλοδιδασκτικής, έτσι όπως περιγράφεται στα αντίστοιχα εγχειρίδια¹⁶, πριν καλλιεργηθεί ενταγμένη στο Ερβαρτιανό σύστημα. Το ζήτημα της μεθόδου απασχόλησε -όπως είναι γνωστό- και τα ελληνικά πρωτοβάθμια σχολεία από την περίοδο της Επανάστασης, υπό την έμπνευση και τη συγκεκριμένη αποδοχή των γαλλικών προτύπων¹⁷. Παρατηρώντας το παιδαγωγικό σύστημα που προτείνει η Αιμιλία Ντε Βιαλάρ για τα σχολεία του Τάγματός της, θα ήμασταν πιο κοντά στα πράγματα αν τονίζαμε την ανάμειξη στοιχείων της παιδαγωγικής πρακτικής που ασκούσαν οι δύο μέθοδοι διδασκαλίας και οργάνωσης των σχολείων. Τα όρια διάκρισης των δύο μεθόδων δεν είναι πάντοτε σαφή, εκτός από τα βασικά τους χαρακτηριστικά.

Ο Οδηγός, περισσότερο από τα προβλεπόμενα στο Καταστατικό του Τάγματος, περιέχει λεπτομερείς περιγραφές ορισμένων θεμάτων από τη διδακτική πράξη και την επιβολή της πειθαρχίας. Ωστόσο τα περιεχόμενα του Οδηγού δεν επιτρέπουν την πλήρη αναπαράσταση της λειτουργίας του σχολείου, καθώς παραλείπονται αρκετά στοιχεία σχετικά με τη διεξαγωγή των μαθημάτων και των άλλων ασχολιών των μαθητριών.

Τα περιεχόμενα του Οδηγού διαρθρώνονται, αν και συντομευμένα, ανάλογα με τους αντίστοιχους Οδηγούς των σχολείων της εποχής. Με βάση τα περιεχόμενα του Οδηγού είναι δυνατό να περιγραφούν οι συνθήκες εφαρμογής της παιδαγωγικής των Αδελφών. Ωστόσο ορισμένα στοιχεία δεν επιτρέπουν την ολοκλη-

ρωμένη περιγραφή, καθώς λείπουν οι σχετικές πληροφορίες. Σε αντίθεση λ.χ. προς τα περιεχόμενα άλλων σχετικών κειμένων, δεν περιγράφεται καθόλου ο σχολικός χώρος. Δε γίνεται καμιά αναφορά στο διδακτήριο, την εξωτερική μορφή του, το εσωτερικό του, τις διαστάσεις και γενικότερα την αρχιτεκτονική όψη των εκπαιδευτηρίων. Δεν είναι γνωστή η μορφή των αιθουσών διδασκαλίας, ο προσανατολισμός τους, οι διάδρομοι, τα γραφεία και τα ενδιαίτηματα των διδασκαλιστών. Σύντομη εξάλλου και ελλιπής περιγραφή δίνεται των επίπλων και των οργάνων που περιείχαν οι αίθουσες διδασκαλίας¹⁸. Δεν περιγράφονται επίσης οι βοηθητικοί χώροι του σχολείου. Τέλος δε γίνεται λόγος για τα παιδαγωγικά προσόντα των εκπαιδευτικών, ούτε αναλύεται ο ρόλος της διευθύντριας του σχολείου, που ταυτίζεται με το πρόσωπο της Ηγουμένης της Μονής.

Διάρθρωση των σπουδών

Το σχολείο των Αδελφών ήταν ιδιωτικό πρωτοβάθμιο και σκοπό είχε να παρέχει στοιχειώδεις γνώσεις στα κορίτσια της περιοχής, όπου ήταν εγκατεστημένο. Οι γονείς των μαθητριών των δύο τουλάχιστον τάξεων πλήρωναν δίδακτρα. Στον Οδηγό όμως δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη για το ύψος των διδάκτρων και τον τρόπο καταβολής τους. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στον Οδηγό δε γίνεται καμιά αναφορά στις οικονομικές υποχρεώσεις των μαθητριών και γενικότερα στις δαπάνες και τα έσοδα που συνεπάγεται η λειτουργία του σχολείου.

Η διάρθρωση των σπουδών στο σχολείο των Αδελφών, όπου διατηρήθηκε αυτή, τουλάχιστον ως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα (και στο σχολείο του Βόλου), περιλάμβανε τρεις τάξεις. Κριτήριο για την κατάταξη των μαθητριών στις τρεις τάξεις του σχολείου δεν ήταν η ηλικία τους, ούτε η επίδοσή τους, παρά μόνο η κοινωνική-οικονομική θέση των οικογενειών τους.

Δεν είναι γνωστός ο χρόνος διάρκειας των σπουδών των μαθητριών, καθόσον δεν αναφέρεται η διάρκεια φοίτησης ή η στάθμη των προσόντων, που –αποκτώμενα κατά τη φοίτησή τους στο σχολείο– θα επέτρεπαν την αποφοίτηση. Επίσης δε γίνεται λόγος για χορήγηση οιοδήποτε πιστοποιητικού προαγωγής ή αποφοίτησης από το σχολείο. Φαίνεται ότι η διάρκεια σπουδών δεν ήταν καθορισμένη και η επάρκεια των γνώσεων που παρείχε η παρακολούθηση των μαθημάτων καθοριζόταν από τη διάθεση των γονέων να στέλνουν το παιδί τους στο σχολείο. Δε γίνεται εξάλλου

λόγος για τις δυνατότητες που παρείχε η αποπεράτωση των σπουδών να συνεχίσει λ.χ. η απόφοιτη σπουδές σε σχολείο ανώτερης βαθμίδας. Υποθέτουμε επίσης ότι δεν ήταν καθορισμένη η ηλικία υποδοχής των μαθητριών και είναι εύλογο ότι οι ηλικίες των μαθητριών δεν ήταν όμοιες ανά επίπεδο γνώσεων. Η έννοια της σχολικής τάξης με τα σημερινά δεδομένα, δεν υπήρχε στο σχολείο των Αδελφών και τα αντίστοιχα της εποχής.

Αντίθετα, παρουσιάζεται στον Οδηγό ένα πολύπλοκο σύστημα κατάταξης των μαθητριών (προαγωγής και οπισθοχώρησης) σε επίπεδα γνώσεων και κατοχής των διδαγμένων μαθημάτων. Οι μαθήτριες του σχολείου (ανεξάρτητα από την «τάξη» στην οποία ανήκαν) διακρίνονταν σε επίπεδα γνώσεων από τις αρχάριες (που δε γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση) ως τις ικανές να μελετούν από χειρόγραφα ή έντυπα σε γοθτική γραφή και να συντάσσουν επίσημα έγγραφα.

Δεν είναι γνωστό πόσες αίθουσες διδασκαλίας χρησιμοποιούσε το σχολείο. Το διαφοροποιημένο κατά «τάξεις» πρόγραμμα μαθημάτων επιτρέπει το συμπέρασμα ότι χρησιμοποιούνταν τρεις τουλάχιστον αίθουσες. Σε κάθε αίθουσα δίδασκε μία δασκάλα. Η συνύπαρξη στην ίδια αίθουσα μαθητριών με διαφορετικό επίπεδο γνώσεων επιβάλλει τη διάκριση σε τμήματα (divisions). Τα πρώτα τμήματα παρακολουθούν οι πιο προχωρημένες, καθώς περιέχουν περισσότερα γνωστικά αντικείμενα. Τα τρίτα τμήματα έχουν τα λιγότερα μαθήματα, αλλά το ίδιο ωράριο απασχόλησης. Τα τρία διαφορετικά επίπεδα κατάταξης συνυπάρχουν σε μία και μόνη μορφή οργάνωσης. Τα μαθήματα εμφανίζονται ταξινομημένα σε μικρογραφία ταξινόμησης της γνώσης σε γνωστικούς κλάδους, στο επίπεδο των «στοιχειωδών» γνώσεων. Υπάρχει επίσης εσωτερική ταξινόμηση των γνώσεων αυτών σε ενότητες, ανάλογα με το βαθμό δυσκολίας των γνωστικών κλάδων και σε καθορισμένη σχέση προόδου μεταξύ τους. Η κατάταξη των μαθητριών γίνεται ανάλογα με τις ικανότητές τους. Τέλος η κατάταξη των μαθητριών σε «κλάσεις» (ordres) κατά το Αλληλοδιδασκτικό πρότυπο, ανάλογα με τις γνώσεις τους σε κάθε μάθημα, σημαίνει πάντα τη διαφορετική σύνθεση των κλάσεων για κάθε διδασκόμενο αντικείμενο. Είναι προφανές ότι ο διαχωρισμός των γνώσεων σε είδη και βαθμίδες και η παράλληλη κατάτμηση της μάζας των μαθητριών σε κλάσεις, συμβάλλουν στη δόμηση μιας σχολικής τάξης άμεσα ελεγχόμενης και πειθαρχικής, εξουδετερώνοντας την αδυναμία της κατάταξης κατά ηλικίες. Η πολυποίκιλη αυτή κατάτμηση ευνοείται από το μηχανισμό της «άμιλλας» που καλλιεργείται μεταξύ των

μαθητριών και την τελετουργική διαδικασία μετάβασης από τη μια κλάση στην άλλη (αλλαγή των μαθημάτων λέγεται στον Οδηγό), ώστε οι δραστηριότητες και η προσοχή των μαθητριών να παραμένουν πάντα εναργείς και ταυτόχρονα να ελέγχεται πλήρως η συμμετοχή τους στις μαθησιακές διαδικασίες.

Κατανομή του σχολικού χρόνου

Το πρόγραμμα των μαθημάτων χαρακτηρίζεται «πλήρες», αλλά μόνο για την πρώτη –των μεγαλύτερων διδασκτρων– τάξη, οι μαθήτριες της οποίας διδάσκονται επί πλέον των άλλων, τα μαθήματα της Ιστορίας και της Γεωγραφίας. Στο πρόγραμμα σπουδών περιλαμβάνονται τα μαθήματα: Χριστιανική διδασκαλία (Θρησκευτικά), Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική, Γραμματική της γαλλικής, Γεωγραφία και Ιστορία. Τα δύο τελευταία αφορούν μόνο την πρώτη τάξη. Το περιεχόμενο και η «διδασκτική» τους παρουσιάζονται αναλυτικά στον Οδηγό. Περιλαμβάνονται επίσης το μάθημα του Εργόχειρου (για το οποίο όμως δε γίνεται καμία αναφορά στη συνέχεια, ούτε περιέχεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα) και τα μαθήματα των «Διακοσμητικών τεχνών» και των ξένων γλωσσών, που καθορίζονται προαιρετικά και ανατίθενται σε εξωμοναστικές δασκάλες και σε ώρες εκτός του κανονικού προγράμματος. Δεν παρατίθεται στον Οδηγό το αναλυτικό πρόγραμμα και αυτών των μαθημάτων. Όλα τα μαθήματα του προγράμματος (εκτός των δύο τελευταίων) αναλαμβάνουν και διδάσκουν οι Αδελφές της Μονής. Στο πρόγραμμα δεν περιέχεται κανένα μάθημα από τον κύκλο των φυσικών ή φυσιογνωστικών επιστημών, ούτε βέβαια μάθημα γυμναστικής.

Τα εβδομαδιαία μαθήματα διεξάγονται σε πέντε ημέρες. Η Πέμπτη καθορίζεται (πλην εξαιρέσεων) ως ημέρα αργίας του σχολείου. Φυσικά δε γίνονται μαθήματα τις Κυριακές και τις Γιορτές. Ωστόσο η επαφή των μαθητριών με το σχολείο δε σταματά στις μέρες και τις ώρες που διεξάγονται τα μαθήματα. Είναι υποχρέωσή τους να παρακολουθούν τις Κυριακάτικες και εορταστικές ακολουθίες στην Εκκλησία, όπου πηγαίνουν υποχρεωτικά και εν σώματι. Κάθε μέρα τα μαθήματα αρχίζουν στις 9 το πρωί και τελειώνουν στις 11.45'. Τα απογευματινά, επίσης καθημερινά, αρχίζουν στις 2 και τελειώνουν στις 4.45'. Ο συνολικός ημερήσιος χρόνος μαθημάτων διαρκεί τεσσεράμισι ώρες. Ωστόσο η προσέλευση των μαθητριών στο σχολείο γίνεται από τις 7 το πρωί και την 1.30' το μεσημέρι. Στον Οδηγό δεν εξηγείται πού περνούν οι

μαθήτριες τη μία ώρα και τρία τέταρτα του μεσημεριανού διαλείμματος, που περιλαμβάνει οπωσδήποτε το γεύμα. Το γεύμα δεν παρέχεται στο σχολείο. Υποθέτουμε ότι υπήρχε χρόνος για τη μετάβαση στο σπίτι –γι' αυτόν ακριβώς το λόγο– και την επιστροφή τους στο σχολείο. Κάθε πρωινό πριν από την έναρξη των μαθημάτων οι μαθήτριες παρακολουθούσαν τη Θ. Λειτουργία, υποθέτουμε στο παρεκκλήσι της Μονής. Προηγουμένως και επί μισή ώρα έριχναν μια σύντομη ματιά στα μαθήματα της ημέρας. Όλες οι μαθήτριες προγευμάτιζαν στο σχολείο. Φαίνεται ανεξήγητο γιατί οι μαθήτριες των δύο πρώτων τμημάτων προγευμάτιζαν πριν από την παρακολούθηση της Λειτουργίας, ενώ οι μαθήτριες των τρίτων μετά από αυτή.

Ο προσεκτικός αναγνώστης θα παρατηρήσει ότι στο πρόγραμμα του σχολείου δεν αναγράφεται, ούτε υπονοείται, η έννοια του διαλείμματος. Στο πρόγραμμα του Αλληλοδιδασκτικού σχολείου (και στη Συνδιδασκτική μορφή που ακολουθούν τα σχολεία των Αδελφών) δεν περιλαμβάνεται διακοπή στη διεξαγωγή των μαθημάτων κατά κύκλους. Η εναλλαγή των μαθημάτων καθοριζόταν εσωτερικά. Δεν εμφανίζεται επομένως το γνωστό φαινόμενο από νεότερες εποχές, της εξόδου των μαθητριών από την αίθουσα και τα συμπαρομαρτούντα. Διακοπή των μαθημάτων, άρα και έξοδος των μαθητριών, συνέβαινε μόνο στις καθοριζόμενες ώρες (μεσημέρι και απόγευμα) λήξης των μαθημάτων. Ως συνέπεια των προηγουμένων, ας σημειωθεί ότι δεν εμφανίζεται στον Οδηγό η έννοια της σχολικής αυλής ή άλλων χώρων μαθητικής δραστηριότητας, πλην της αίθουσας διδασκαλίας και του Ναού βεβαίως.

Πρόγραμμα μαθημάτων

Τα μαθήματα που διδάσκονται στα τμήματα των τριών τάξεων είναι τα ακόλουθα, όπως εμφανίζονται στο εβδομαδιαίο ωρολόγιο πρόγραμμα:

(Α,Β,Γ είναι οι τάξεις και 1,2,3 τα τμήματα κάθε μιας)

Αναγνώσματα από την Κ.Διαθήκη	A1 A2 A3 B1 B2 Γ1 Γ2
Ερμηνεία Κατήχησης	A1 A2 B1 B2 Γ1 Γ2
Κατήχηση επισκοπής	A1 A2 B1 B2 Γ1 Γ2
Κατήχηση Fleury	A1 A2 B1 B2 Γ1 Γ2
Ανάγνωσμα Κατήχησης	A3 B3 Γ3
Ανάγνωσμα προσευχών	A3 B3 Γ3

Απαγγελία ποιημάτων	A3 B3
Ιερή Ιστορία	A1 A2 B1 Γ1
Ιστορία	A1
Γραφή	A1 A2 B1 B2 Γ1 Γ2
Γραμματική	A1 A2 B1 B2 Γ1 Γ2
Ανάγνωση	A1 A2 A3 B1 B2 B3 Γ1 Γ2 Γ3
Γεωγραφία	A1
Αριθμητική	A1 A2 B1 B2 Γ1 Γ2

Παρατηρούμε ότι α) τα μαθήματα της πρώτης τάξης πλεονεκτούν κατά τη διδασκαλία της Ιστορίας και της Γεωγραφίας στο 1ο τμήμα (των προχωρημένων) β) τα υπόλοιπα μαθήματα εμφανίζονται όμοια στο πρώτο και στο δεύτερο τμήμα των τριών τάξεων. Η Ιερή Ιστορία διδάσκεται στα πρώτα τμήματα (και παραδόξως στο δεύτερο της πρώτης) των τριών τάξεων γ) το μάθημα της Ανάγνωσης είναι το μόνο κοινό (από άποψη διαθέσιμου χρόνου μόνο) σε όλα τα τμήματα όλων των τάξεων δ) τα μαθήματα Γραφής, Γραμματικής και Αριθμητικής διδάσκονται στο πρώτο και δεύτερο τμήμα των τριών τάξεων ε) κοινά μαθήματα των πρώτων τμημάτων είναι τα σχετικά με τη θρησκευτική αγωγή των μαθητριών (Αναγνώσματα από την Κ. Διαθήκη και Κατήχηση και ερμηνεία της). Αντ' αυτών στα τμήματα των αρχαρίων το μάθημα περιείχε αναγνώσματα θρησκευτικού περιεχομένου και στις δύο πρώτες τάξεις αυτό που αποκαλείται απαγγελία ποιημάτων, θρησκευτικού οπωσδήποτε περιεχομένου. Θεωρείται εύλογο ότι η διδασκαλία των θρησκευτικών μαθημάτων κατέχει την πρωτεύουσα θέση στο πρόγραμμα, από την άποψη των διαφόρων ειδών των μαθημάτων και το χρόνο που τους αφιερώνεται. Στις σελίδες του «αναλυτικού» προγράμματος, τονίζεται εξάλλου η σημασία της σχετικής διδασκαλίας και υπογραμμίζεται η κεντρική της θέση στο πρόγραμμα του σχολείου των Αδελφών. Αντίθετα υποβαθμισμένη εμφανίζεται, από την άποψη του διαθέσιμου χρόνου, η διδασκαλία της Γραμματικής και της Αριθμητικής. Στο ωρολόγιο πρόγραμμα καθορίζεται «Μελέτη» στο πρώτο τμήμα της πρώτης τάξης και «Εργασία» σε όλα τα άλλα, χωρίς να προσδιορίζεται το περιεχόμενο των απασχολήσεων αυτών. Υποθέτουμε ότι πρόκειται για σιωπηρή μελέτη, ασκήσεις και επαναλήψεις των μαθημάτων, αν με τον όρο «εργασία» δεν υπονοείται το εργόχειρο, που αναγράφεται στον πίνακα μαθημάτων όχι όμως και στο περιεχόμενό τους.

Βασική παρατήρηση στο αναγραφόμενο πρόγραμμα μπορεί να

γίνει σχετικά με την πληθώρα ευκαιριών που έχουν οι μαθήτριες να προσεύχονται. Κάθε φορά πριν από την έναρξη των μαθημάτων, στον πρωινό και στον απογευματινό κύκλο, καθώς και στο τέλος τους, οι μαθήτριες προσεύχονται ομαδικά. Το τελετουργικό των προσευχών καθορίζεται επακριβώς και περιλαμβάνει την απαγγελία από την οριζόμενη ως αναγνώστρια μαθήτρια και την επανάληψη από τις υπόλοιπες. Οι προσευχόμενες διατάσσονται να τηρούν στάση ευλαβείας και φυσικά να μένουν γονατιστές κατά τη διάρκεια των προσευχών. Προσευχές γίνονται και σε πολλές άλλες ευκαιρίες, όπως λ.χ. πριν και μετά το πρόγευμα. Στο πρόγραμμα καθορίζονται εκτενώς τα είδη των προσευχών και το κείμενό τους θεωρείται βασικό διδασκόμενο ανάγνωσμα. Η προσευχή γενικότερα ως λατρευτική πράξη, αλλά και ως στοιχείο αγωγής θεωρείται στην παιδαγωγική του σχολείου των Αδελφών (όπως άλλωστε και στην ενδομοναστική τους συμπεριφορά) ουσιαστικός παράγοντας της ζωής τους¹⁹. Η Κατήχηση ως γνωστικό αντικείμενο, οι προσευχές (όπως αναλυτικότερα περιγράφονται στο 13ο κεφάλαιο του πρώτου μέρους του Οδηγού) και τα ποικίλα ανάγνωσματα αποκλειστικού σχεδόν περιεχομένου από θρησκευτικά κείμενα, οι πολλές λατρευτικές ευκαιρίες συντείνουν και περιγράφουν τον ιδιαίζοντα χαρακτήρα της αγωγής που παρέχεται στις μαθήτριες. Τον σημερινό αναγνώστη πιθανώς ξενίζει η απόλυτα εκκλησιοκεντρική αγωγή που παρέχει το Τάγμα. Ωστόσο η εποχή και ο φορέας της τέτοιας αγωγής δικαιολογεί αυτούς τους προσανατολισμούς. Παράδοξο θα ήταν αντίθετα, να μην περιέχει η παιδαγωγική των Αδελφών τον αταλάντευτο θρησκευτικό χαρακτήρα, χαρακτήρα που τήρησαν τα σχολεία του Τάγματος σε όλες τις εποχές της λειτουργίας τους.

Εγχειρίδια (βιβλία)

Τα μαθήματα διεξάγονται με τη χρήση βοηθητικών βιβλίων και πινάκων. Κάθε μαθήτρια διαθέτει (ανάλογα με το επίπεδο όπου ανήκει) μια σειρά εγχειριδίων, τετράδια και άλλα χρειώδη, γεγονός που συνεπάγεται τη χρησιμοποίηση τσάντας για τη μεταφορά τους. Από τα περιεχόμενα του Οδηγού φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα βιβλία:

Για το μάθημα των Θρησκευτικών (Κατήχησης):

- 1) Καινή Διαθήκη
- 2) Κατήχηση της επισκοπής

- 3) Fleury, Catechisme (Κατήχηση)
- 4) M.De Charency, Catechisme de Montpellier
- 5) M.Collet, Explication [du Catechisme] de Paris (Ερμηνεία Κατήχησης)

Για το μάθημα της Ανάγνωσης:

- 1) M.L-A.Maitre, Tableaux syllabiques (Πίνακες συλλαβισμού)
- 2) M.L-A.Maitre, Methode [de la lecture] (Μέθοδος [ανάγνωσης])
- 3) M.De La Salle, Livre de Messe (Βιβλίο Θ. Λειτουργίας), που χρησιμοποιείται ως πρώτο βιβλίο ανάγνωσης για την εμπέδωση συλλαβισμού.
- 4) Civillite Chretienne (Χριστιανική ευπρέπεια)
- 5) Les Devoirs du Chretien envers Dieu (Τα καθήκοντα του Χριστιανού στο Θεό), που χρησιμοποιείται ως δεύτερο βιβλίο ανάγνωσης.
- 6) Κείμενα των Ακολουθιών Εσπερινού, Αποδείπνου και Προσευχών για την εξάσκηση στα λατινικά και διάφορα Χειρόγραφα (Registres).

Για το μάθημα της Γραφής (Καλλιγραφίας):

- 1) M.Rolland, Methode [de l'écriture] (Μέθοδος Γραφής), με υποδείγματα.

Για το μάθημα της Αριθμητικής:

- 1) Πίνακες αριθμητικής (δεν αναφέρεται συγγραφέας)

Για το μάθημα της Γραμματικής:

- 1) Noel et Chapsal, Grammaire francaise (Γραμματική της γαλλικής γλώσσας)
- 2) Noel et Chapsal, Exercices d'Orthographe et de Ponctuation (Ασκήσεις ορθογραφίας και στίξης)
- 3) Noel et Chapsal, Abrege de la Grammaire francaise (Επιτομή Γραμματικής)
- 4) Noel et Chapsal, Lecons d'analyse grammaticale (Μαθήματα γραμματικής ανάλυσης)
- 5) Ασκήσεις Κακογραφίας (Exercices de Cacographie) [sic]

Για το μάθημα της Γεωγραφίας:

- 1) αββά Gaultier, Geographie (Γεωγραφία)

Για το μάθημα της Ιστορίας:

- 1) αββά Gaultier, *Lecons de Chronologie et d'Histoire* (Μαθήματα Χρονολογίας και Ιστορίας)

Τα τετράδια εξάλλου που χρησιμοποιούσαν στα μαθήματα η δασκάλα και οι μαθήτριες ήταν τα ακόλουθα, όπως σημειώνονται στον Οδηγό:

- 1) Τετράδια διαφόρων μαθημάτων για τις ασκήσεις και επαναλήψεις
- 2) Βιβλίο με προσευχές (Τετράδιο ασκήσεων)
- 3) Τετράδιο γραφής
- 4) Ερωτηματολόγιο, που τηρεί η δασκάλα και περιέχει τους κανόνες
- 5) Τετράδιο με ονόματα μαθητριών που οφείλουν επαναλήψεις
- 6) Σημειωματάριο επιμελήτριας (σημειώνονται οι ατακτούσες)

Μέθοδος διδασκαλίας

Το παιδαγωγικό σύστημα (πρόγραμμα και μέθοδος διδασκαλίας) καθώς και οι πειθαρχικοί κανόνες που διέπουν τη σχολική ζωή του σχολείου των Αδελφών, ανήκει σ' αυτό που αποκαλείται «Συνδιδακτική μέθοδος» (*simultane*)²⁰, με ουσιαστική όμως επίδραση του Αλληλοδιδακτικού συστήματος²¹. Το Αλληλοδιδακτικό σύστημα βρισκόταν σε άνθηση στα πρωτοβάθμια σχολεία και της Γαλλίας κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Τα Χριστιανικά σχολεία της Γαλλίας ακολουθούσαν όμως το «Συγχρονικό» σύστημα²². Η ένταξη τους σ' αυτό καθορίζεται από το γεγονός ότι διαφορετικός δάσκαλος δίδασκε σε κάθε τάξη, ενώ η αρωγή των «πρωτοσχόλων» μαθητών ήταν περιορισμένη. Στα σχολεία του Τάγματος (που ανήκουν στο «Συγχρονικό», αφού διαφορετική δασκάλα διδάσκει στις διάφορες τάξεις) εμφανίζονται πολλά στοιχεία σχολικής πρακτικής (μαθήματα, πρόγραμμα, κατανομή μαθητριών σε επίπεδα γνώσεων, παραγγέλματα, ζητήματα ευταξίας κ.ά.) που ανήκουν στο Αλληλοδιδακτικό σύστημα. Ουσιαστικά –και αν αφαιρεθεί το γεγονός των διαφορετικών διδασκαλιών– τα υπόλοιπα στοιχεία της διδασκαλίας, όπως περιέχονται στον Οδηγό, απεικονίζουν τα Αλληλοδιδακτικά πρότυπα. Στην πραγματικότητα, στα σχολεία των Αδελφών ακολουθείται ένα μεικτό σύστημα διδασκαλίας.

Από το σχολείο των Αδελφών φαίνεται ότι λείπουν οι «πρωτόσχολες» μαθήτριες, που στο Αλληλοδιδακτικό σχολείο υποκαθιστούν το ρόλο του δασκάλου. Ωστόσο ουσιαστικό ρόλο στη διεξαγωγή των μαθημάτων και των άλλων απασχολήσεων παίζουν

εδώ μαθήτριες που τους ανατίθενται ειδικά καθήκοντα. Προβλέπονται (και παίζουν ουσιαστικό ρόλο) οι «Αναγνώστριες» (Recitatrices), οι «Προγυμνάστριες» (Repetitrices) και οι «Επιμελήτριες» (Inspectrices). Οι πρώτες χρησιμοποιούνται ως πρότυπο απαγγελίας στις προσευχές και στα άλλα μαθήματα. Οι υπόλοιπες μαθήτριες τις μιμούνται ή τις ακολουθούν στα ποικίλα αφηγηματικά τους καθήκοντα. Οι Προγυμνάστριες επιβλέπουν τις υπόλοιπες μαθήτριες (τις αρχάριες κατ' εξοχήν) στις πυκνές ασκήσεις επαναλήψεων, που αποτελούν κεντρικό σημείο της αγωγής στο μάθημα της Ανάγνωσης και των άλλων αφηγήσεων. Οι Επιμελήτριες έχουν κυρίως καθήκοντα επίβλεψης και διατήρησης της τάξης στις αίθουσες και έξω από το σχολείο. Όλες αναφέρονται για τα συμβαίνοντα στη δασκάλα, που διατηρεί πάντα το δικαίωμα του τελευταίου λόγου. Δευτερεύοντα, αλλά όχι λιγότερο σημαντικά στην εκπαιδευτική διαδικασία καθήκοντα, ανατίθενται σε άλλες μαθήτριες, όπως λ.χ. υπεύθυνες για το δοχείο αγιασμού, για το εξάρτημα (Chapelet) των προσευχών, για το χτύπημα του κουδουνιού που υποδεικνύει τη διαδρομή της ώρας και την έναρξη των μαθημάτων και για τη συγκέντρωση των βιβλίων και του υλικού γραφής. Προαπαιτούμενος από τις μαθήτριες που αναλαμβάνουν παρόμοια καθήκοντα είναι ο ταπεινός και κόσμιος χαρακτήρας, η μετρημένη συμπεριφορά, η επιμέλεια και η ευσέβεια και η ακρίβεια στα σχολικά και θρησκευτικά τους καθήκοντα.

Ο ρόλος της Διευθύντριας του σχολείου

Διευθύντρια του σχολείου των Αδελφών είναι η Ηγουμένη του ιδρύματος. Από τον Οδηγό δε φαίνεται να έχει διδακτικά καθήκοντα. Παραμένει ο ιθύνων νους της λειτουργίας του σχολείου. Σ' αυτήν καταφεύγουν οι δασκάλες όταν παρουσιάζονται πειθαρχικά ζητήματα άξια να επισύρουν βαριές ποινές (εισαγωγή στο σχολείο ακατάλληλων βιβλίων, περιπτώσεις αποβολής μαθήτριας κλπ.). Εκείνη αποφασίζει για τα σημαντικά ζητήματα που αναφύονται, έχει τον τελευταίο λόγο για τις απουσίες των μαθητριών και τον καθορισμό των ημερών εκτάκτων αργιών. Αυτή εγκρίνει την αλλαγή κλάσεων στις μαθήτριες που αποδεικνύουν ότι περατώνουν τις υποχρεώσεις τους, ώστε να μπορούν να ενταχθούν στο ανώτερο επίπεδο. Κάποτε φαίνεται ότι επισκέπτεται τις αίθουσες διδασκαλίας και οπωσδήποτε διεκπεραιώνει τις σχέσεις του σχολείου με τους εξωτερικούς παράγοντες του τόπου και τους γονείς των μαθητριών.

Ο ρόλος της δασκάλας

Το διδακτικό, το ελεγκτικό και το πειθαρχικό έργο στο σχολείο ασκούν οι δασκάλες των τάξεων, τα πρόσωπα των οποίων συμπίπτουν με τις Αδελφές. Οι Αδελφές- δασκάλες έχουν σύμφωνα με τον όρκο τους κυριότερο καθήκον τους να ασκούν παιδαγωγικό έργο στο πλαίσιο των αρχών του Τάγματος: πλήρης υποταγή στα μοναχικά έθιμα, τήρηση της σιωπής σε όλες τις διαδικασίες, απόλυτη προτεραιότητα στη διδασκαλία των θρησκευτικών μαθημάτων. Η Αδελφή- δασκάλα έχει χρέος να δίνει σε κάθε ευκαιρία το παράδειγμα του πράου, ευλαβούς και αυστηρού ατόμου. Τα χρέη της υπαγορεύονται από την πλήρη αφοσίωση που τρέφουν στο Θεό. Κατά την άσκηση των διδακτικών καθηκόντων τους δεν επιτρέπονται προσωπικά συναισθήματα και αυθορμητισμοί. Οι γνώσεις και η πειθαρχία επιβάλλονται εφόσον τηρούνται τα προδιαγραμμένα όρια αυστηρότητας και επιβολής.

Η δασκάλα κατά τις ώρες των μαθημάτων -και των άλλων απασχολήσεων στο σχολείο- επιτηρεί, επιβλέπει, εξετάζει, τιμωρεί ή απονέμει τις περιγραφόμενες ποινές και αμοιβές, τηρεί σχολαστικά τα πολυποίκιλα κατάστιχα και καταλόγους, διευθύνει τις διαδικασίες διδασκαλίας με νεύματα και κρούσεις του δείκτη, μιλά σπανίως, καθορίζει την εναλλαγή των μαθημάτων και των αναγνωσμάτων σύμφωνα με το ημερήσιο πρόγραμμα, την τοποθέτηση των μαθητριών στο χώρο, δέχεται τα σημειώματα και τις υποδείξεις των μαθητριών με τα ειδικά καθήκοντα και διεκπεραιώνει τη διδακτέα ύλη των μαθημάτων. Ο Οδηγός απαιτεί από τη δασκάλα τη σιωπηλή και ανέκφραστη στάση, την αυστηρότητα και τη σταθερότητα στα καθήκοντά της. Η δασκάλα σπανίως μιλά και σπανιότερα μετακινείται στην αίθουσα, είναι ο κινητήριος μοχλός ενός μηχανισμού επιβολής και γραφειοκρατικής αγωγής. Ο ρόλος της δασκάλας, κεντρικός στη διεξαγωγή της διδασκαλίας, απαιτεί εξαιρετικές ικανότητες αυτοπειθαρχίας.

Ο ρόλος των μαθητριών

Οι μαθήτριες του σχολείου είναι τα πειθαρχημένα υποκείμενα των στοιχειωδών γνώσεων, που παρέχει η διδασκαλία στο σχολείο των Αδελφών. Η φοίτησή τους καθορίζεται σε εθελοντική βάση, με πληρωμή διδάκτρων, κατανεμημένη σε τάξεις κοινωνικής διάκρισης. Η ηλικία φοίτησης δεν καθορίζεται, ούτε η διάρκεια των σπουδών τους. Όταν εγγράφονται στο σχολείο είναι αρχά-

ριες στις βασικές γνώσεις και όταν αποφοιτούν έχουν εκπαιδευτεί στην πειθαρχία και συμπεριφορά σύμφωνη με τα χριστιανικά έθιμα και έχουν αποκτήσει αρκετές από τις απαιτούμενες γνώσεις. Έχουν εκπαιδευτεί στους μηχανισμούς επιβολής της ευσέβειας και των παραδεκτών από την κοινωνία καθηκόντων. Η εκπαίδευση τους περιλαμβάνει μια σειρά από κανόνες πειθαρχημένης χριστιανικής αγωγής χωρίς πρωτοβουλίες ή διαφυγές από προκαθορισμένους μηχανισμούς υποταγής στην ιεραρχία και τους κανονισμούς. Όλες τους οι κινήσεις, στάσεις και ενέργειες καθορίζονται και ελέγχονται. Καμία παρεκτροπή (ομιλία, κίνηση, παιγνιώδης απασχόληση ή χαλαρότητα) δεν επιτρέπονται καθώς υπόκεινται στη διαρκή και αυστηρή επιτήρηση των συμμαθητριών τους με τα ειδικά καθήκοντα και βέβαια της δασκάλας, που διαρκώς σημειώνουν και τιμωρούν τις παρεκτρεπόμενες. Για την παραμικρή τους κίνηση απαιτείται άδεια, ενώ δύσκολα συγχωρούνται τα πειθαρχικά παραπτώματα και η βραδύτητα στην εκμάθηση των παρεχομένων γνωστικών αντικειμένων. Η μαθήτρια δεν μπορεί να πάρει μόνη της το λόγο. Πάντα είναι υποχρεωμένη να της δοθεί διαμέσου των καθορισμένων κανόνων. Η μαθήτρια μιλά μόνο αν συμβάλει στη σχολική ιεροτελεστία ερωτήσεων και απαντήσεων. Υποκείμενες στις ασφυκτικές διαδικασίες μάθησης, εναλλαγής μαθημάτων και κατανομητικών καθηκόντων, με ισχυρά κίνητρα προόδου και άμιλλας αλλά ισχυρότερα αντικίνητρα επιβολής ποινών και στερήσεων, δε διαθέτουν την παραμικρή ευκαιρία να διασπάσουν την προσοχή τους ή να αφηθούν στις ανεμελιές της παιδικής ηλικίας. Φαινόμενα καθυστέρησης στη γνώση, θορύβων, απειθαρχίας, αλληλοπειραγμάτων ή «σκανδαλιάς», αποκλείονται. Εξάλλου το ωράριο του σχολείου και τα ανατιθέμενα καθήκοντα μελέτης και εργασιών δεν παρέχουν «ελεύθερο» χρόνο και διάθεση για περισπασμούς.

Διδακτική των μαθημάτων

Βασικό χαρακτηριστικό της διδασκαλίας ήταν η απαγγελία (recit) κειμένων, προσευχών και άλλων, με συνεχείς επαναλήψεις. Γράμματα, συλλαβές και φράσεις συνεχώς απαγγέλλονται και επαναλαμβάνονται μέχρι να γίνει δυνατή η αποστήθισή τους. Το «μαθαίνω» σημαίνει μπορώ να επαναλάβω χωρίς λάθη. Δεν τίθεται ουσιαστικά θέμα κατανόησης ή ανάλυσης των διδασκομένων κειμένων. Εμπέδωση των αποκτωμένων γνώσεων σημαίνει ευχέρεια στην απρόσκοπτη επανάληψη. Τούτο γίνεται κατορθωτό, αφού με

υπαγόρευση της δασκάλας οι μαθήτριες με τη σειρά (ποτέ ομαδικά) απαγγέλλουν το τμήμα που τους ανατίθεται. Συχνά η απαγγελούσα διακόπτεται και η επόμενη είναι υποχρεωμένη να συνεχίσει από το σημείο της διακοπής. Η τακτική αυτή ακολουθείται τόσο στις αρχάριες που μαθαίνουν να συλλαβίζουν όσο και στις προχωρημένες. Την επιμέλεια των επαναλήψεων αναλαμβάνουν με αυστηρότητα οι μεγαλύτερες μαθήτριες, οι «προγυμνάστριες». Πάγια τακτική της διδακτικής είναι ο καταναμητικός ρόλος. Οι μαθήτριες κατατάσσονται σε κλάσεις, τμήματα και ομάδες που διεκπεραιώνουν ένα τμήμα κάθε φορά της διδακτέας ύλης. Η ύλη αυτή είναι κατακερματισμένη ώστε κάθε φορά να ολοκληρώνεται ένα μέρος της, με δυνατότητα οι μαθήτριες να επανέρχονται στα προηγούμενα. Η κατάταξη των μαθητριών γίνεται ανάλογα με το επίπεδο εμπειρίας, γνώσεων και επίδοσης.

Ανάγνωση

Στο μάθημα της Ανάγνωσης, οι μαθήτριες χωρίζονται σε έξι κλάσεις του μαθήματος, καθεμιά των οποίων έχει συγκεκριμένο ρόλο και ύλη. Οι αρχάριες ασχολούνται με τους πίνακες συλλαβισμού, καταναμημένες σε δέκα τμήματα ανάλογα με τις προβλέψεις του οικείου εγχειριδίου. Κάθε επίπεδο εξαντλείται, δηλ. μαθαίνεται το προηγούμενο, για να περάσουν στο επόμενο. Δεν επιτρέπεται να παρατηρούνται χάσματα στην προκαθορισμένη γνώση. Αφού κατακτηθούν οι πίνακες συλλαβισμού, η ανάγνωση προχωρεί σε κείμενα. Μικρά κομμάτια των (εκκλησιαστικών) κειμένων με τη βοήθεια της δασκάλας ανατίθενται σε ομάδες έξι μαθητριών. Απαγγέλλουν η μία κατόπιν της άλλης και όλες παρακολουθούν την προηγούμενη, για να μπορούν να συνεχίσουν. Ευκαιρικά γίνονται παρατηρήσεις γραμματικής μορφής και τα πάντα εμπεδώνονται με επαναλήψεις. Τα κείμενα είναι προοδευτικά πιο δύσκολα. Ο βαθμός δυσκολίας αυξάνει στο επόμενο επίπεδο (τις τρεις τελευταίες κλάσεις) καθώς τα κείμενα γίνονται πιο περίπλοκα. Σ' αυτά ανήκουν (λειτουργικά) κείμενα στη λατινική γλώσσα, κείμενα τυπωμένα με γοθτικά στοιχεία και χειρόγραφα. Οι ασκούμενες στην ανάγνωση μαθήτριες, στέκονται όρθιες κοντά στην έδρα της δασκάλας σε μικρές ομάδες (οι αρχάριες εμπρός στους αναρτημένους πίνακες συλλαβισμού), ενώ οι υπόλοιπες μελετούν μόνες τους ή με τη βοήθεια των προγυμναστριών.

Γραφή

Προϋπόθεση για το μάθημα της γραφής είναι η ευχέρεια στην ανάγνωση που προηγήθηκε. Με τη γραφή ασχολούνται οι μαθήτριες του πρώτου και του δεύτερου τμήματος. Στο μάθημα γίνεται αλλαγή των κλάσεων που ίσχυαν για την ανάγνωση. Οι μαθήτριες της κλάσης χωρίζονται σε δέκα επιμέρους τμήματα, ανάλογα με το βαθμό δυσκολίας του αντικειμένου και σύμφωνα με τα χρησιμοποιούμενα πρότυπα. Στον Οδηγό περιέχονται λεπτομερείς οδηγίες για τα υλικά γραψίματος (χαρτί, πέννες, μελάνη κλπ.), τη θέση του σώματος και των χεριών, την ευταξία και την προστασία των χρησιμοποιούμενων υλικών. Ουσιαστικά η εκμάθηση της γραφής έγκειται στην ορθή χρήση των υποδειγμάτων (σε όλα τα επίπεδα), γιατί η γραφή στο σχολείο δεν είναι τίποτε περισσότερο από την άσκηση αντιγραφής των υποδεικνυομένων προτύπων, που μάλιστα «ξεσηκώνουν» οι μαθήτριες βάζοντας το χαρτί του τετραδίου τους πάνω στο υπόδειγμα, του οποίου ακολουθούν το σχήμα και το μέγεθος. Τα «υποδείγματα» χρησιμοποιούνται μόνο κατά τη διάρκεια της ανατιθέμενης εργασίας και συγκεντρώνονται από τη δασκάλα μετά τη χρήση τους. Παράλληλα οι ασκήσεις γραφής διεξάγονται με υπαγόρευση από τις εντεταλμένες μαθήτριες, μέθοδος που εξασφαλίζει και την επαρκή επιτήρηση. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στην ορθή στάση του σώματος, όταν οι μαθήτριες ασκούνται στη γραφή.

Αξιοσημείωτο είναι ότι κατά τη διάρκεια του μαθήματος της γραφής, η δασκάλα περιφέρεται από θρανίο σε θρανίο, για να ελέγχει τη σωστή (αντι)γραφή και να υποδεικνύει τα λάθη και τις παραλείψεις, χωρίς πάντως να επεμβαίνει στο γραπτό των μαθητριών, παρά μόνο για να σημειώσει διορθωτικά σύμβολα ή να δώσει παραδείγματα στον πίνακα. Είναι η μόνη φορά που η δασκάλα πλησιάζει τόσο κοντά τη μαθήτρια για να δώσει συγκεκριμένες οδηγίες. Στο μάθημα αυτό ο ρόλος των μαθητριών με ειδικά καθήκοντα φαίνεται να είναι αμελητέος, καθώς η δασκάλα η ίδια ασχολείται με τις λεπτομέρειες του περιεχομένου του μαθήματος. Εννοείται πως η εμπέδωση των ασκήσεων (αντι)γραφής γίνεται με συχνές επαναλήψεις και με ανάθεση ασκήσεων σε κατ' οίκον εργασία.

Αριθμητική

Το μάθημα της Αριθμητικής διδάσκεται μόνο επί δύο μέρες τη βδομάδα σε περιορισμένες ώρες σε σύγκριση με τα άλλα μαθή-

ματα (Ανάγνωση, Γραφή, Γραμματική) στα δύο πρώτα τμήματα, των προχωρημένων μαθητριών. Οι μαθήτριες αλλάζουν θέσεις και διακρίνονται σε έξι κλάσεις. Κάθε κλάση ασχολείται με μία από τις βασικές μαθηματικές πράξεις των ακεραίων αριθμών. Το μάθημα περιλαμβάνει την εκτέλεση απλών μαθηματικών πράξεων και την εκμάθηση (και γραφή) κανόνων- ορισμών. Το έργο της δασκάλας περιορίζεται να υποδεικνύει τις ασκήσεις γράφοντας στον πίνακα αριθμούς και εξηγώντας τους σχετικούς κανόνες. Στις πιο προχωρημένες αναθέτει και ομαδικές εργασίες, κατά κλάσεις, τεμαχίζοντας την πορεία των προς εκτέλεση αριθμητικών πράξεων και υπολογισμών. Η διδακτέα ύλη δε φαίνεται να είναι εκτενής, και είναι το μόνο μάθημα -όπως ορίζεται στον Οδηγό- που μπορεί να συνεχίζεται σε επόμενο, αν δεν ολοκληρωθεί.

Γραμματική

Στο μάθημα της Γραμματικής ο Οδηγός δίνει βαρύτητα, που δε δικαιολογεί όμως τον περιορισμένο χρόνο που αφιερώνεται στη διδασκαλία του. Όταν οι μαθήτριες διδάσκονται τη Γραμματική (εννοείται της γαλλικής γλώσσας) κατανέμονται σε δύο ομάδες, ανώτερη και κατώτερη, που κι αυτές κατανέμονται σε τέσσερις κλάσεις, ανάλογα με το επίπεδο των μαθητριών. Στο κατώτερο τμήμα διδάσκονται, προφορικά, τα γραμματικά φαινόμενα κατά τα μέρη του λόγου, ενώ οι μαθήτριες των ανωτέρων τμημάτων χρησιμοποιούν βιβλία ασκήσεων και γραμματικοσυντακτικών φαινομένων. Διεξάγονται άφθονες γραπτές ασκήσεις ορθογραφίας, σίξης και ανάλυσης. Οι ασκήσεις γράφονται στον πίνακα και στα τετράδια και πάντα επιμελώς διορθώνονται τα λάθη από τη δασκάλα ή τις μαθήτριες σε επήκοο όλων. Ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ασκήσεις «κακογραφίας», με υποδείγματα επίτηδες λανθασμένων κειμένων, τα οποία οι μαθήτριες καλούνται να διορθώσουν. Ως επιστέγασμα των γραμματικών γνώσεων έρχεται η σύνταξη επιστολών, διαλόγων και άλλων εγγράφων με υπαγόρευση ή αντιγραφή από πρότυπα που δίνει η δασκάλα. Αξιοσημείωτο τέλος θεωρείται το γεγονός ότι η εμπέδωση των γραμματικών γνώσεων επιχειρείται με παραδείγματα από τα διδασκόμενα –σε άλλα μαθήματα– κείμενα.

Γεωγραφία

Τα μαθήματα της Γεωγραφίας και της Ιστορίας προορίζονται μόνο για τα τμήματα μαθητριών της ανώτερης κοινωνικής τάξης.

Στο μάθημα της Γεωγραφίας δε γίνεται διάκριση σε κλάσεις. Η διδακτέα ύλη κατανέμεται σε ετήσια βάση (είναι το μόνο μάθημα του οποίου προσδιορίζεται τριετής διάρκεια διδασκαλίας) ανάλογα με το περιεχόμενο. Το πρώτο έτος, διδάσκονται γενικές γεωγραφικές γνώσεις κατανεμημένες σε πέντε ενότητες-ηπείρους της γης. Τη δεύτερη χρονιά, περιεχόμενο διδασκαλίας είναι η κοσμογραφία και η υδρόγειος, χωρίς να καθορίζεται ακριβώς η έννοιά τους. Την τρίτη χρονιά το μάθημα αφιερώνεται στην ιστορική, πολιτική και φυσική γεωγραφία των πέντε ηπείρων. Σημαντικό θεωρείται το γεγονός ότι στη Γεωγραφία, για μοναδική φορά, γίνεται χρήση εποπτικών οργάνων.

Ιστορία

Η διδασκαλία της Ιστορίας προορίζεται για τις μαθήτριες της πρώτης τάξης. Υπάρχει κάποια αντίφαση στα διαλαμβανόμενα στο ωρολόγιο και στο αναλυτικό πρόγραμμα του Οδηγού, ως προς την ενότητα της Ιερής (εκκλησιαστικής) Ιστορίας. Φαίνεται ότι η ιερή Ιστορία, που χρησιμοποιεί ως βοήθημα το βιβλίο του αββά Gaultier, διδάσκεται στα πρώτα τμήματα όλων των τάξεων και επί πλέον στο δεύτερο της πρώτης. Αντίθετα η Αρχαία, η Νεότερη και η Ιδιαίτερη Ιστορία διδάσκεται προαιρετικά στις μαθήτριες της πρώτης μόνο τάξης. Δεν είναι σαφές το περιεχόμενο της Ιδιαίτερης Ιστορίας. Πιθανώς εννοείται η ιστορία του τόπου (χώρας), όπου είναι εγκατεστημένο το σχολείο. Η διδακτέα ύλη χωρισμένη σε ενότητες περιέχει τα (εκκλησιαστικά και πολιτικά) γεγονότα από την αρχή του κόσμου ως και τον 18ο αιώνα. Απαραίτητη θεωρείται η συνάρτηση των γεγονότων με τις χρονολογίες, στην οποία δίνεται ειδικό βάρος. Σαφέστατα εκτίθεται η επιλογή εποχών και γεγονότων ηθοπλαστικού περιεχομένου, ενώ ο Οδηγός υποδεικνύει την αποσιώπηση ή την παράλειψη γεγονότων που «αποδοκιμάζει η θρησκεία και καταδικάζει η κοινωνία».

Κατήχηση

Ιδιαίτερη βαρύτητα και κεντρικό ρόλο στο πρόγραμμα του σχολείου έχει το μάθημα της Κατήχησης, στην οποία αφιερώνονται οι περισσότερες ώρες και η σημαντικότερη μέριμνα των διδασκαλιστών. Ολόκληρο το 15ο κεφάλαιο του Οδηγού αφιερώνεται στη σημασία, το περιεχόμενο και τη μέθοδο διδασκαλίας της

Κατήχησης. Αλλά και σε άλλα σημεία, δίνονται σαφείς οδηγίες στη συμπεριφορά των σχολικών παραγόντων κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Το μάθημα στηρίζεται αποκλειστικά σε συγκεκριμένες πηγές και τηρείται αυστηρά το περιεχόμενο και η σειρά των εγχειριδίων. Η μέθοδος της διδασκαλίας βασίζεται στις ερωτήσεις-απαντήσεις που περιέχουν τα εγχειρίδια. Η εκμάθηση των (προκαθορισμένων) απαντήσεων και η επανάληψή τους θεωρείται ως ερμηνεία και ανάλυση του μαθήματος. Ιδιαίτερη αυστηρότητα και τυπικότητα στις διαδικασίες επιβάλλει ο Οδηγός σ' αυτό το μάθημα, που βεβαίως απασχολεί όλα τα τμήματα, όλων των τάξεων στην τετραπλή μορφή του.

Παιδονομία και «σχολική ζωή»

Το δεύτερο μέρος του Οδηγού αφιερώνεται στους κανόνες παιδονομίας και τους όρους λειτουργίας της σχολικής τάξης στα σχολεία των Αδελφών. Η αγωγή που ασκείται στο σχολείο είναι αυστηρά προκαθορισμένη και σκοπεύει κατ' εξοχήν στη διάπλαση ηθικών χαρακτήρων και στερεάς θρησκευτικής προσωπικότητας. Οι μαθήτριες (και οι δασκάλες) έχουν μόνο υποχρεώσεις να τηρούν τους όρους που θέτουν οι κανονισμοί. Πρωτοβουλίες και προσωπικές ιδιαιτερότητες, καθώς όλοι οι παράγοντες οφείλουν να υπακούουν στις προκαθορισμένες συμπεριφορές. Η τάξη, η σιωπή, η πειθαρχία, η γνώση, οι ιεραρχημένες αξιολογήσεις των κοινωνικών αρετών και τα μορφωτικά αγαθά δεν εμπνέονται, αλλά επιβάλλονται.

Μέσα επιβολής της πειθαρχίας

Το πρώτο μέσο επιβολής της τάξης εξαρτάται από τις ικανότητες της δασκάλας να επιβάλλεται, να τηρεί τις αποστάσεις, να ελέγχει και να χειρίζεται τους μηχανισμούς. Η δασκάλα είναι πανταχού παρούσα στην αίθουσα, όπου το βλέμμα της φτάνει σε κάθε γωνιά προσέχοντας να διεξάγονται επακριβώς οι προκαθορισμένες διαδικασίες και κυρίως να κρατά σε εγρήγορση τις μαθήτριες με ερωτήσεις, εντολές και απαιτώντας τη διαρκή προσοχή τους στα διεξαγόμενα. Κεντρική της απασχόληση είναι η επισήμανση των λαθών και η επίμονη διόρθωσή τους.

Η σιωπή παραμένει η βασική αρετή της που την επιβάλλει στις μαθήτριες. Τα πάντα στο σχολείο των Αδελφών γίνονται σιωπηλά. Η φωνή της δασκάλας και των μαθητριών ακούγεται σε σπάνιες

και αναγκαίες παρεμβάσεις. Οι μαθήτριες οφείλουν να μένουν απερίσπαστες στα καθήκοντά τους. Δεν κινούνται παρά μόνο όταν το επιβάλλουν οι μαθησιακές διαδικασίες. Πολύ περισσότερο δεν αποσπούν την προσοχή τους από το εκάστοτε οριζόμενο καθήκον τους και βεβαίως δεν αφαιρούνται ή δεν παίζουν κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Εργάζονται συνεχώς στο θρανίο ή στον πίνακα. Γράφουν, αναγινώσκουν, απαγγέλλουν, απαντούν στις ερωτήσεις και συνεχώς επαναλαμβάνουν ώστε να εμπεδώσουν τα διδασκόμενα. Η σεμνότητα, η ευσέβεια, η προσοχή και η μετρημένη συμπεριφορά, η αδυναμία προβολής αντιρρήσεων και αποριών, η τέλεια υποταγή στους κανονισμούς και τους ιεραρχικά προηγούμενους τους αποτελούν το πλαίσιο της τοποθέτησής τους στην αίθουσα. Στην παραμικρή αντίδραση ή έστω αδυναμία συμμόρφωσής τους στους κανονισμούς επικρέμαται μια σειρά από τιμωρίες και ποινές. Μόνιμο και ουσιαστικό καθήκον των μαθητριών είναι να υποτάσσονται και συμμορφώνονται στα καθοριζόμενα, που βεβαίως αποσκοπούν στη γνωστική κατάρτιση και τη θρησκευτική-ηθική τους ανατροφή.

Παραγγέλματα και εντολές

Πολύπλοκο και τυποποιημένο είναι το σύστημα παραγγεμάτων που χρησιμοποιούνται στο σχολείο. Σκοπός της χρήσης τους κατά τη διδασκαλία είναι η υποκατάσταση του λόγου, που επιβάλλεται να είναι περιορισμένος. Μόνο όταν δε γίνεται αλλιώς μιλούν στην αίθουσα η δασκάλα και οι μαθήτριες. Το προκαθορισμένο σύστημα συνθηματικών ήχων και κινήσεων ενεργοποιείται από τη δασκάλα κάθε φορά που θέλει να ειδοποιήσει ή να δώσει εντολές στις μαθήτριες κατά τη μαθησιακή διαδικασία. Εκτός από τις εντολές που βρίσκονται γραμμένες σε ειδικές πινακίδες στις οποίες παραπέμπονται οι μαθήτριες, έχει επιβληθεί, όταν διεξάγονται τα μαθήματα και οι ασκήσεις, μια σειρά από συνθηματικές υποδείξεις και εντολές. Αναλυτικές εντολές περιέχει ο Οδηγός σχετικά με την έναρξη και λήξη των μαθημάτων, τα αναγνώσματα, τις απαγγελίες, την Ανάγνωση, τη Γραφή, την Κατήχηση, την άδεια εξόδου από την αίθουσα και την επαναφορά στην τάξη.

Τα παραγγέλματα, οι οδηγίες και οι εντολές εκδηλώνονται με τη στάση του σώματος της δασκάλας, τις κινήσεις των χεριών της, τον ήχο του κουδουνιού και τη χρήση ενός ειδικού οργάνου, μεταλλικού ή ξύλινου, του «δείκτη»²³, που χειρίζεται η δασκάλα και αντικαθιστά σε πολλές περιπτώσεις τη χρήση του προφορικού

λόγου. Το σύστημα απηχεί τις καθιερωμένες στο Αλληλοδιδακτικό σχολείο συνήθειες και δεν αποτελεί αποκλειστικότητα των σχολείων των Αδελφών.

Κατάλογοι – Κατάστιχα

Διαδεδομένο στα σχολεία των Αδελφών είναι το σύστημα της τήρησης πολλών καταλόγων και καταστίχων. Η γραφειοκρατική δομή του εκπαιδευτικού συστήματος (όχι μόνο στα σχολεία των Αδελφών) επιβάλλει την τήρηση και χρήση των καταστίχων. Η κατανεμητική διαδικασία επιβάλλει την καταγραφή των μαθητριών σε ειδικούς καταλόγους. Τα αποτελέσματα της συνεχούς εξέτασης των μαθητριών πρέπει να τεκμηριώνονται γραπτώς. Καταγράφονται σε γενικούς (ετήσιους) καταλόγους τα ονόματα των μαθητριών (μαθητολόγιο, βαθμολόγιο), αλλά και σε ειδικούς κατά μάθημα, κλάση, τάξη, τα ονόματα και τα υπόλοιπα στοιχεία των μαθητριών σχετικά με την επίδοσή τους, τις αλλαγές μαθημάτων-κλάσεων, τις παρουσίες-απουσίες τους, την ανάθεση εργασιών και ασκήσεων, την ανάθεση εργασιών για το σπίτι κλπ. Οι βαθμοί, οι παρατηρήσεις, οι επιβαλλόμενες τιμωρίες αλλά και τα εύσημα που απονέμονται, καταγράφονται επιμελώς από τη δασκάλα σε όλες τις ευκαιρίες, είτε σε βιβλία- κατάστιχα, σε καταλόγους και σε ατομικές καρτέλες. Τετράδια παρατηρήσεων και επιπλήξεων τηρούν και οι μαθήτριες που επιφορτίζονται να παρακολουθούν την επίδοση και την πειθαρχία των συμμαθητριών τους.

Σύστημα αμοιβών και ποινών

Στα σχολεία των Αδελφών (γεγονός που επίσης απηχεί διαδεδομένη τακτική στο εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής, και βεβαίως στο Αλληλοδιδακτικό) καθιερώνεται ευρύ και πολύπλοκο σύστημα αμοιβών και ποινών. Στόχος του συστήματος είναι η πρόκληση ενδιαφέροντος και άμιλλας μεταξύ των μαθητριών, που λειτουργούν ως το σημαντικότερο κίνητρο για τη μάθηση και την πειθαρχία στο σχολείο. Η τήρηση της τάξης και η συνεχής εξέταση των μαθητριών αποτελούν τη σταθερή επιδίωξη του σχολείου. Εκτός από τη διαρκή διαδικασία των προωθήσεων και οπισθοδρομήσεων στις κλάσεις, στις σειρές και στις θέσεις, που ισοδυναμούν με ανταμοιβή ή τιμωρία σχετικά με την επίδοση και τη διαγωγή, η απονομή βραβείων και ο καταλογισμός ποινών²⁴ σε συνδυασμό με το καθεστώς των διαρκών εξετάσεων, λειτουργούν ως το βασικότερο κίνητρο υποταγής στο σύστημα, δηλ. στην εκμάθηση και τη χειραγώγηση.

Η επιμέτρηση της επίδοσης των μαθητριών και η ταξινόμηση των ικανοτήτων και των γνώσεων που αποκτούν οι μαθήτριες αποτελούν έργο της δασκάλας της τάξης, που διατηρεί το αποκλειστικό δικαίωμα κρίσης και κατάταξης. Στο σχολείο των Αδελφών αμείβονται η επίδοση, η επιμέλεια και η εργατικότητα. Η ανταπόκριση στις απαιτήσεις των μηχανισμών συνεπάγεται τη βράβευση με εύσημα (ονομάζονται προνόμια), που χορηγούνται πάντως με φειδώ από τη δασκάλα, δύο το πολύ κάθε φορά, μέχρι τον ανώτερο δυνατό αριθμό των ²⁵. Η εξασφάλιση των «προνομιών» λειτουργεί αμφίδρομα: επαινείται η επίδοση, αλλά και εξασφαλίζεται η ατιμωρησία σε περίπτωση αποτυχίας ή αταξίας, καθώς αφαιρούνται από τα αποκτηθέντα και δεν επιβάλλονται ποινές. Η πριμοδότηση λειτουργεί προοδευτικά, καθώς η εξασφάλιση προνομίων οδηγεί στην απονομή μεγαλύτερων αμοιβών (προεδρίες, μεγάλες προεδρίες) που κι αυτές εξασφαλίζουν την απόκτηση των μεγάλων βραβείων στο τέλος της σχολικής χρονιάς. Ισχυρότερο κίνητρο για επαρκείς επιδόσεις αποτελεί η απονομή των μεταλλίων τιμής, που έχουν το πλεονέκτημα της επίδειξης, καθώς απονέμονται με τελετουργική διαδικασία, φοριούνται με ταινία επί μία εβδομάδα, κολακεύουν τις φιλοδοξίες μαθητριών και των γονιών τους και αποτελούν την ισχυρότερη υποθήκη για την εξασφάλιση του μεγάλου βραβείου. Φυσικά γίνεται επιμελής καταγραφή σε καταλόγους των προνομιούχων μαθητριών, στις οποίες ωστόσο απαγορεύεται να ανταλλάσσουν ή –πολύ περισσότερο– να πωλούν (!) τα κεκτημένα.

Χωρίς υλική βάση, αλλά εξίσου σοβαρό στοιχείο της διαδικασίας αμοιβής-ποινής αποτελούν οι βαθμοί που καταχωρίζει η δασκάλα στους οικείους καταλόγους, ανάλογα με την επίδοση και τη διαγωγή των μαθητριών. Οι βαθμοί διακρίνονται σε καλούς και σε κακούς, έχουν άμεση συνάρτηση με τη χορήγηση προνομίων και ποινών και αποτελούν το οικειότερο στοιχείο αξιολόγησης. Κοινοποιούνται στους γονείς των μαθητριών και βέβαια, ανάλογα με τον ισολογισμό κακών-καλών, εξάγεται η τελική κρίση για την πρόοδο των μαθητριών.

Αντίστοιχο των προνομίων μηχανισμό εξυπηρετεί η επιβολή ποινών. Αποτελούν επίσης κίνητρο για μάθηση και πειθαρχία. Ο Οδηγός αφιερώνει δύο κεφάλαια στο ζήτημα της επιβολής ποινών, την επιβολή των οποίων προσπαθεί να εξηγήσει και δικαιολογήσει με παιδαγωγικούς και ηθικούς όρους. Για μοναδική φορά ίσως στον Οδηγό περιγράφεται κάποιο δίλημμα της Αδελφής-δασκάλας μεταξύ της απαιτούμενης σκληρής αυστηρότητας και της

φιλάνθρωπης επιείκειας στην αντιμετώπιση των παραπτώματων των μαθητριών. Η μέση οδός, ανάμεσα στη σκληρότητα, την αυταρχικότητα και στην τρυφερότητα που συγχωρεί, θεωρείται η αρμόζουσα συμπεριφορά. Ενώ απαγορεύεται η εξοικείωση με τις μαθήτριες, καταδικάζεται η εξουθενωτική αυστηρότητα. Η σταθερότητα, η ουδέτερη στάση προκρίνεται ως η δέουσα αντιμετώπιση των μαθητικών αδυναμιών. Η επιβολή βαριών (με τα σημερινά κριτήρια) ποινών στους μαθητές δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο στα σχολεία (και στα ελληνικά) μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα. Από το σχολείο των Αδελφών (και από το Αλληλοδιδακτικό) απουσιάζουν οι σωματικές ποινές, η χειροδικία. Ο Ξυλοδαρμός ως σωφρονιστικό μέσο απαγορεύεται, γιατί υποβαθμίζει την προσωπικότητα του ανθρώπου και οδηγεί στην άκρα ταπείνωση και τελικά στην αντίδραση. Αντίθετα δικαιολογούνται και εφαρμόζονται ηπιότερες ποινές, που εξασφαλίζουν την ευταξία και την επίδοση. Η συνηθέστερη ποινή είναι ο κακός βαθμός. Η αμέσως βαρύτερη είναι το γονάτισμα ή ορθοστασία, που δεν παύει να αποτελεί σωματική ποινή. Η γραπτή τιμωρία (αντιγραφή κειμένων) αποκτά βαρύτητα όταν υπολογιστεί ότι επιβάλλεται σε μέρες αργίας του σχολείου. Έσχατο μέσο σωφρονισμού εντός του σχολείου είναι ο εγκλεισμός (πιθανότατα κατά τη διάρκεια της μεσημβρινής διακοπής των μαθημάτων) και η νηστεία με ψωμί και νερό μόνο. Η ποινή της αποβολής από το σχολείο ανήκει στην αποκλειστική δικαιοδοσία της διευθύντριας-Ηγουμένης και έχει σχέση με την ανεπίδεκτη σωφρονισμού συμπεριφορά της μαθήτριας. Καμία ποινή δεν επιβάλλεται αν δεν υπάρξει προειδοποίηση προς την υπόδικη μαθήτρια²⁵.

Αυτό που προκαλεί την επιβολή της ποινής δεν είναι συνήθως πειθαρχικό παράπτωμα (για το οποίο επιφυλάσσεται η έσχατη των ποινών), αλλά η αποτυχία της μαθήτριας να δίνει σωστές απαντήσεις ή δεν παρουσιάζει πρόοδο στα καθημερινά της καθήκοντα ή εμφανίζει μειωμένη προσοχή στις σχολικές διαδικασίες. Υπεύθυνη θεωρείται η μαθήτρια για ενδεχόμενη αταξία ή παραμέληση των εργασιών που ανατίθενται, ακόμη και όταν λείπει η δασκάλα από την αίθουσα, οπότε οι επιμελήτριες επιτηρούν και σημειώνουν τις ατακτούσες. Οι τιμωρούμενες πάντως μαθήτριες έχουν πάντα την ευκαιρία να αποτρέψουν την επιβολή της ποινής, αν διαθέτουν απόθεμα προνομίων που τα ανταλλάσσουν με τις καταλογιζόμενες ποινές.

Εξετάσεις

Η αλλαγή μαθημάτων, δηλ. η προώθηση της μαθήτριας κατά μάθημα σε κλάση ανώτερου επιπέδου, απαραίτητο στοιχείο του μηχανισμού, επιβάλλει τη συχνή διεξαγωγή εξετάσεων. Η γενική επαναληπτική εξέταση σε όλα τα μαθήματα, και μάλιστα δημόσια, διεξάγεται την τελευταία Πέμπτη (μη εργάσιμη μέρα του σχολείου) του μήνα. Τα αποτελέσματα, που σημαίνουν προώθηση ή οπισθοχώρηση στην κλάση των μαθημάτων, επικυρώνονται από τη διευθύντρια.

Σχολικός χρόνος

Ο σχολικός χρόνος έχει τη δική του λογική, σύμφωνα με τα καθοριζόμενα στον Οδηγό. Το πρόγραμμα επιβάλλει, τυποποιεί και κανονίζει την τάξη κατά τη διάρκεια του σχολικού χρόνου, ορίζει έναν προκαθορισμένο ρυθμό και εγχαράσσει στις μαθήτριες και στις δασκάλες την ιδέα ότι αποτελούν απλά εξαρτήματα μιας αέναης προβλεπόμενης διαδικασίας. Στα περιλαμβανόμενα στον Οδηγό διαφαίνεται η ανάγκη της όσο το δυνατό πιο μακρόχρονης απασχόλησης των μαθητριών στο σχολείο και σε απασχολήσεις σχετικά με τους σκοπούς του σχολείου. Η μακρόχρονη απασχόληση υποβάλλει τη συνεχή εργατικότητα και επιδιώκει να αποφύγει τους κινδύνους που υποκρύπτει η περιπλάνηση στο χώρο της αεργίας.

Ο καθορισμός του σχολικού χρόνου φαίνεται ότι έχει μεγάλη σημασία στο ημερήσιο πρόγραμμα. Την ώρα δείχνει το εκκρεμές που υπάρχει σε κάθε αίθουσα, αλλά τις σχολικές διαδικασίες καθορίζουν τα χτυπήματα κουδουνιού, ο αριθμός των οποίων αρμόζει σε διαφορετικές ενέργειες. Η ώρα έναρξης των διαφόρων μαθημάτων και απασχολήσεων είναι διαφορετική από τάξη σε τάξη και από τμήμα σε τμήμα. Υποθέτουμε ότι η κρούση του κουδουνιού (έργο που ανατίθεται σε ορισμένη μαθήτρια) διαφέρει και αφορά την καθημιά αίθουσα. Τα διάφορα μαθήματα-απασχολήσεις έχουν άνιση διάρκεια από τάξη σε τάξη και απουσιάζει ο χρόνος διαλείμματος μεταξύ των διαφορετικών μαθημάτων. Τα πάντα στο σχολείο διεξάγονται χωρίς χρονικά χάσματα και οι μαθήτριες ασκούνται στην ταχύτητα εναλλαγής των ρόλων που προκαθορίζει το πρόγραμμα. Η συντόμευση του χρόνου εξασφαλίζεται με την πιστή υπακοή στο σύστημα παραγγελμάτων, ενώ τη συνεχή απασχόληση όλων των μαθητριών εξασφαλίζει η ανάθεση του ρόλου

της προγυμνάστριας σε μαθήτριες, όταν η δασκάλα είναι απασχολημένη με τη διεξαγωγή ορισμένου μαθήματος με μία μόνο ομάδα (κλάση ή τμήμα) της τάξης.

Διακοπές και αργίες

Το εβδομαδιαίο πρόγραμμα περιλαμβάνει συνεχή εργασία, πρωινή και απογευματινή, για τη μεγαλύτερη δυνατή διάρκεια του ημερολογιακού έτους. Μαθήματα διεξάγονται σ' όλη τη διάρκεια του έτους, εκτός από το μήνα Σεπτέμβριο, το μόνο μήνα διακοπών. Ως μέρα εβδομαδιαίας αργίας ορίζεται η Πέμπτη. Βεβαίως μαθήματα δε διεξάγονται τις Κυριακές και τις μεγάλες γιορτές. Καθορισμένες μέρες αργίας θεωρούνται τρεις μόνο γιορτές και πέντε μέρες από την εβδομάδα του Πάσχα. Σε έκτακτες περιπτώσεις προβλέπονται μέρες αργίας. Ιδιαίτερη πρόνοια λαμβάνεται για τις μέρες των τοπικών γεγονότων (γιορτές και τοπική αγορά). Ωστόσο και κατά τις μέρες εορτών και αργιών, οπότε δε διεξάγονται μαθήματα, ο Οδηγός υποχρεώνει τις μαθήτριες να ασχολούνται με υποχρεώσεις που άπτονται των στόχων του σχολείου. Εννοείται εδώ ο καθημερινός (πρωινός και απογευματινός) εκκλησιασμός και η εκτέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων. Θα μπορούσε να φανταστεί κανείς ότι επέρχεται κάποια χαλάρωση από τα μαθήματα τις Πέμπτες (μία από τις οποίες ορίζεται μέρα διαγωνισμών, και εφόσον δεν υποκαθιστούν με μαθήματα άλλη μέρα της εβδομάδας με γιορτή) και το μήνα των διακοπών. Ο Οδηγός προβλέπει να επιβάλλονται οι (χρονοβόρες) ασκήσεις-τιμωρίες την Πέμπτη. Αλλά και ο μήνας των διακοπών περιέχει την υποχρέωση να γίνονται επαναλήψεις των διδαχθέντων κατά τη διάρκεια του έτους. Σχολικές γιορτές δεν περιλαμβάνονται στο ετήσιο πρόγραμμα, εκτός ίσως μόνο τη μέρα (τελευταία προ των διακοπών) με την απονομή των βραβείων. Οι ημερομηνίες των αργιών, που προβλέπονται από τους κανονισμούς, και των εκτάκτων περιπτώσεων προκαθορίζονται και εξαγγέλλονται από την Ηγούμενη. Τέλος, οι απουσίες από τα μαθήματα δεν δικαιολογούνται παρά σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Τέτοιες μπορεί να είναι οι μέρες ασθένειας της μαθήτριας, και μάλιστα όταν υπάρχει κίνδυνος μετάδοσής της στις υπόλοιπες, και όταν γίνεται παζάρι-αγορά στον τόπο, οπότε οι μαθήτριες φτωχών (διευκρινίζεται) οικογενειών μπορούν να απουσιάσουν από τα μαθήματα προκειμένου (υπονοείται) να βοηθήσουν τους γονείς τους στις αναγκαίες ενέργειες. Αλλά και στην περίπτωση έκτακτης ανάγκης που υποχρεώνει τη

μαθήτρια να απουσιάσει από τα μαθήματα, τούτο μόνο επιτρέπεται για μαθήματα όπως η Ανάγνωση και η Γραφή, σπανίως όμως κατά την ώρα της Κατήχησης. Για την παρακολούθηση της φοίτησης των μαθητριών τηρείται βεβαίως το «Βιβλίο προσκλήσεως»-Απουσιολόγιο.

Βιβλιογραφία

- Albertini Pierre, L'Ecole en France XIXe-XXe siecle. De la mater-nelle a l'Universite, Hachette- Carre Histoire, 1992
- Bernoville Gaetan, Emilie De Vialar- Fondatrice des Surs de St Joseph de l'Apparition, Art. Fayard (libr.), Paris, 1953
- Cavasino Agnes, Emilie de Vialar Fondatrice- Les Surs de Saint Joseph de l'Apparition. Une congregation missionnaire, 1987
- Darbon Chanoine Esprit, Emilie de Vialar- Fondatrice des surs de St Joseph de l'Apparition. Souvenirs et Documents, Marseil-le 1901
- Gaulupeau Yves, L'enseignement en France (1500-1914). Tresors d'enfance au Musee National de l'Education, INRP-MNE, Rouen 1991
- Gerbot P., De l'influence du Catholicisme sur les strategies educatives de regimes politiques francais de 1806 a 1906, a: W.Frijhoff (dir), L'offre de l'ecole. Elements pour une etu-de comparee des politiques educatives au XIX siecle, INRP, Paris 1983
- Hoels Paula, A pleines voiles, Paris 1961 και ελληνική έκδοση (με-τάφραση & συμπλήρωμα) Με ολάνοιχτα πανιά (μετφρ. Σ.Γιαννακοπούλου), Αθήνα [1982]
- Letouzey et Ane (eds), La Congregation des Surs de St Joseph de l'Apparition, coll. Ordres religieux, 1923
- Langlois Claude, Le catholicisme au feminin. Les congregations francaises a superieure generale au XIXe siecle, CERF, Paris, 1984
- Mayeur Francoise, L'education des filles en France au XIXe siecle, Hachette, Paris 1979 [chapitre II: «Sur les genoux de l'Egli-se», p.34 et suivantes]
- Prost A., Histoire de l'enseignement en France (1800-1967), A. Collin col.U, Paris 1968

Richemont Od., Les Religieuses de St Joseph de l'Apparition
Marseille, 1913

Rougheris Ephrem, Reconnaître son Institut, Memoire a AFRN Inter
Noviciat de Chevilly Larue, Juin 1991

Testas Prosp., La vie militante de la Bienheureuse Emilie de Vialar,
fondatrice de la congregation des sœurs de St Joseph de
l'Apparition, Marseille 1939

Ζωγραφάκης Γεωργ. , J. B. De La Salle (1651 -1719), Θεσσαλονί-
κη 1981

Μαρκελλίνος Champagnat, έκδ. Λεοντείου Λυκείου, Αθήνα 1989

Σημειώσεις

1. Πρωτότυπος τίτλος: *Conduite des Ecoles Chretiennes des Soeurs de Saint Joseph dites de l' Apparition*, M. Gestan, Imprimeur- Libraire, Gaillac, 1836.

2. Το σύνολο του κειμένου, μεταφερμένου στη γλώσσα μας, παρουσιάζεται στο υπό έκδοση βιβλίο με τίτλο «Το Χρονικό της Σχολής Καλογραιών του Βόλου. Συμβολή στην ιστορία της γαλλικής εκπαίδευσης των Καθολικών στην Ελλάδα» του συντάκτη αυτών των γραμμών.

3. Στα ελληνικά μπορεί να αποδοθεί ως «ανεξαρτησία από την εκκλησιαστική παρέμβαση»

4. Από το 1816 δικαίωμα διδασκαλίας είχαν οι κάτοχοι του *Brevet de capacite*, αλλ' αυτό είχε θεωρητική μόνο αξία. Ο δάσκαλος μπορούσε να διδάξει και κατ' οίκον. Ο ίδιος είχε το δικαίωμα να χρησιμοποιεί αλφαβητάρια και εγχειρίδια της επιλογής του.

5. Βλ. μεταξύ των άλλων: Pierre Albertini, *L'Ecole en France XIXe-XXe siecle. De la maternelle a l'Universite*, Hachette- Carre Histoire, 1992, σσ. 9 κ.εξ.

6. Μεταξύ των ετών 1822 και 1828 επιβλήθηκε το Πιστοποιητικό για τη διδασκαλία των θρησκευτικών (*Certificat d'instruction*) σε όλους τους εκπαιδευτικούς και το γεγονός ενίσχυσε τον έλεγχο από την Εκκλησία. Από την Ιουλιανή Μοναρχία (1831) καταργήθηκε το Πιστοποιητικό αφήνοντας στον τοπικό εφημέριο το ρόλο του επιβλέποντος. Στην πράξη φάνηκε ότι οι λαϊκοί εκπαιδευτικοί ευνοήθηκαν, μετά το 1833, με μεγάλη ανεξαρτησία. Το 1846 φάνηκε ότι επανήλθε το θρησκευτικό ζήτημα στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Έπρεπε να ισχυροποιηθεί η θέση της Εκκλησίας στην εκπαίδευση.

7. Ο νόμος Falloux, επέβαλε τη λειτουργία σχολείων θηλέων σε κοινότητες με πάνω από 800 κατοίκους. Επειδή οι λαϊκές δασκάλες δεν ήταν πολυάριθμες, τα γυναικεία μοναχικά τάγματα ευνοήθηκαν εκπληκτι-

κά· πολλαπλασιάστηκαν και λειτούργησαν ιδιωτικά και δημόσια σχολεία ιδιαίτερα στις επαρχίες. Χάρη στα επαρχιακά αυτά σχολεία, με μία ή δύο δασκάλες-μοναχές, ο αριθμός των εγγράμματων γυναικών έφτασε σχεδόν στον αριθμό των αρρένων. Το 1863 το 70% των διδασκαλισσών ήταν μοναχές, έναντι 15% μόνο των δασκάλων. Στα 1856 το 56% των μαθητριών εκπαιδεύονταν από Καλόγριες. Την ίδια εποχή αντικαταστάθηκαν τα μαθητικά οικοτροφεία από τα διδακτήρια με οικοτροφεία εσωτερικών. Συνήθως το μαθητικό κοινό των σχολείων των καλογοραιών ανήκε σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, ανάλογα με την καταγωγή τους και το ύψος των τροφείων. Βλ. P. Albertini, όπ.π., σσ. 49-50

8. Το διάταγμα του 1816 επέβαλε την απόκτηση του πιστοποιητικού ικανότητας (*Brevet de capacite*), που χορηγούσε ο τοπικός πρύτανης μετά από εξετάσεις, και περιλάμβανε τρεις βαθμίδες: στη 3η ανήκαν όσοι γνώριζαν να διαβάζουν, να γράφουν και να λογαριάζουν. Στη 2η όσοι είχαν επίδοση στην ορθογραφία και τους υπολογισμούς, και στην 1η όσοι γνώριζαν γεωμετρία, αριθμητική και γραμματική. Ο νόμος Guizot κράτησε την εξέταση για τη δεύτερη βαθμίδα, που απένειμε το *brevet elementaire* και την πρώτη βαθμίδα που απένειμε το *brevet superieur*. Το σπουδαιότερο είναι πάντως ότι καθιέρωσε τα *ecoles normales* (διδασκαλεία) και την ίδρυση του σώματος των επιθεωρητών. Τα Διδασκαλεία θηλέων πρωτοϊδρύθηκαν το 1838. Συχνά τα περισσότερα εξαρτιόνταν από τα μέλη των μοναχικών ταγμάτων. Στα 1879 οι περισσότερες δασκάλες των δημοσίων σχολείων θηλέων, ήταν μοναχές.

9. όπ.π., σ. 50.

10. Η ακριβής ημερομηνία της ίδρυσης της Αδελφότητας με πρωτοβουλία της Αιμιλίας Ντε Βιαλάρ στο Gaillac υπήρξε η 25η Δεκεμβρίου 1832. Τα πρώτα μέλη του ιδρύματος (*Institut*) περιεβλήθησαν το μοναχικό σχήμα στις 19 Μαρτίου 1833, μέρα της γιορτής του προστάτη τους Αγίου Ιωσήφ. Από τις πρώτες ενέργειες της ιδρύτριας ήταν να συντάξει τον Κανονισμό λειτουργίας του Οίκου, που επρόκειτο να καταστεί το Μητρικό σπίτι του Τάγματος (1834). Ταυτόχρονα η Αιμιλία κατάρτισε το πρώτο Καταστατικό (*Statuts/ Regles*) της Αδελφότητας

11. Ανάμεσα στα πολυάριθμα μοναχικά Τάγματα που ιδρύθηκαν στη Γαλλία κατά το 19ο αιώνα, το συγκεκριμένο Τάγμα κατέχει περίοπτη θέση για την ιδιαιτερότητα της αποστολής του· στην ιστορία των γυναικείων μοναχικών Ταγμάτων της Γαλλίας υπήρξε το πρώτο με εξειδικευμένη αποστολή και προορισμό. Σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την ίδρυση του Τάγματος, οι δραστηριότητες της ιδρύτριας και των μελών του επεκτάθηκαν στο εξωμητροπολιτικό έδαφος, όπου –έκτοτε– ανέπτυξαν τη δράση τους. Στο γαλλικό έδαφος παρέμειναν μόνο τα κέντρα στρατολόγησης (*recrutement*) των νέων μοναχών. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα και τη διαφοροποίηση της καταγωγής των μελών του Τάγματος. Είναι γνωστό ότι μέχρι το 1844 τα μέλη του Τάγματος προέρχονταν αποκλειστικά από τις γαλλικές επαρχίες. Από το 1845 ως το 1854 η παρουσία αλλο-

δαπών Αδελφών άρχισε να κάνει έντονη την παρουσία της, σε ποσοστό 21%. Πριν από το 1860 οι μεσογειακές χώρες, και ιδιαίτερα η Ιταλία, προμήθευαν το σύνολο σχεδόν των αλλοδαπών μοναχών. Γύρω στα 1880 το ένα τρίτο των μοναχών του Τάγματος προέρχεται από το εξωτερικό, ενώ προς τα τέλη του αιώνα, οι αλλοδαπές Μοναχές προέρχονται σε ποσοστό 40% από καθολικές χώρες της Ευρώπης (Ιταλία κυρίως, Πολωνία και Ιρλανδία), ενώ σε ποσοστό 35%, από χριστιανικές μειονότητες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (και από την Ελλάδα).

12. Για το θεσμό των πρώτων γαλλικών νηπιαγωγείων (*salles d' asile*) βλ. Χ. Γ. Χαρίτος, Το ελληνικό Νηπιαγωγείο και οι ρίζες του, Gutenberg, Αθήνα 1982.

13. Η επέκταση των δραστηριοτήτων του Τάγματος στην ανατολική Μεσόγειο είχε ως επίκεντρο, περιοχές με πληθυσμούς ελληνικούς και ορθόδοξους. Κατά την εποχή της ίδρυσης των οίκων του Τάγματος, εκτός της Σύρου, όπου πάντως το καθολικό στοιχείο ήταν πολυάριθμο, και της Αθήνας, της πρωτεύουσας του μικρού ακόμη ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, όπου επίσης υπήρχαν μερικές εκατοντάδες καθολικών κατοίκων, οι άλλοι τόποι εγκατάστασης των Αδελφών τελούσαν υπό την κυριαρχία της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η Κύπρος ήταν ο πρώτος σταθμός, με έντονο το ελληνορθόδοξο στοιχείο αλλά και πολυάριθμο μουσουλμανικό πληθυσμό. Στα υπόλοιπα σημεία της Βαλκανικής και της Μ. Ασίας, όπου ακόμη ίσχυε η τουρκική κυριαρχία, η Αδελφότητα εγκαταστάθηκε σε περιοχές όπου οι ελληνικής καταγωγής κάτοικοι αποτελούσαν σημαντικό ποσοστό. Οι Αδελφές κινήθηκαν ανάμεσα σε ελληνικούς πληθυσμούς στην Τραπεζούντα (1852), στη Σαμψούντα (1889), στην Κερασούντα και τη Σινώπη (1905) της Τουρκίας και πολύ περισσότερο στη Φιλιππούπολη (1866) και το Bourgas/ Αγκίαλο της Βουλγαρίας και βεβαίως στη Σμύρνη (1902).

14. Ως «Οδηγός» αποδίδεται εδώ η λέξη του τίτλου *Conduite* κατ' αναλογία προς παρόμοιους τίτλους ανάλογων παιδαγωγικών έργων (πβ. Οδηγός των Αλληλοδιδασκτικών σχολείων).

15. Για την Αλληλοδιδασκτική μέθοδο υπάρχει πλούσια ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Ενδεικτικά στα γαλλικά: α) J.C.Herpin, *Avis aux parents sur la nouvelle methode perfectionnee d'enseignement elementaire, mutuel et simultane, adoptes par le gouvernement francais, application a l'enseignement des filles*, Colas, Paris 1818 β) C.-P. Lasteyrie, *Nouveau systeme d'education pour les ecoles primaires adopte dans les quatre parties du monde*, Paris 1815, του οποίου το μεγαλύτερο μέρος δημοσιεύτηκε στα ελληνικά στο περιοδ. «Λόγιος Ερμής» στον τόμο του 1816 σε τέσσερις συνέχειες (επανεκδ. ΕΛΙΑ, 1989).

Για τις εφαρμογές της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου στην Ελλάδα βλ. α) Ι.Σολομών, Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο. Μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820-1900, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992 και β) Λ.Παπαδάκη, Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, έκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1992

16. Η διαφορά της από την «ατομική» μέθοδο έγκειται στο γεγονός ότι το μάθημα γίνεται σε πολλούς αντί σε ένα μόνο. Η ουσιαστική διαφορά της εξάλλου από την «Αλληλοδιδασκτική» είναι ότι οι μαθητές δέχονται τη διδασκαλία κατευθείαν από το δάσκαλο αντί να τη δέχονται μέσω των συμμαθητών τους που ορίζονται και προετοιμάζονται γι' αυτό το σκοπό (*moniteurs*)

17. Οι πρώτοι έλληνες Αλληλοδιδασκτικοί (Γ.Κλεόβουλος, Ι.Κοκκώνης) μυήθηκαν στη μέθοδο με σπουδές στη Γαλλία. Ουσιαστικά η εφαρμογή της Αλληλοδιδασκτικής στα ελληνικά πρωτοβάθμια σχολεία κατά την περίοδο 1830-1880 στηρίχτηκε στο εγχειρίδιο του L.-C. Sarazin, *Manuel des ecoles elementaires ou Expose de la methode d'enseignement mutuel*, Colas, 1829, που μεταφράστηκε από τον Κοκκώνη και υιοθετήθηκε από το ελληνικό κράτος.

18. Από την επίπλωση της αίθουσας διδασκαλίας απ αριθμούνται τα στοιχειώδη και τονίζεται η ομοιομορφία τους. Από τις αίθουσες των τρίτων τμημάτων, όπου δε διδάσκεται η γραφή, λείπουν τα τραπέζια και ο πίνακας αριθμητικής.

19. Ιδιαίτερη σημασία για τη θρησκευτική αγωγή δίνεται στη σιωπηλή απαγγελία των προσευχών, που συνοδεύουν τη χρήση του κομποσχοιού (*Chapelet*), σύμφωνα με τις επιταγές της ιδρύτριας του Τάγματος. Για τη σημασία που είχε αυτή η συνήθεια στη λατρευτική ζωή των μοναχών και των μαθητριών, γράφει ο Pr. Testas (*Histoire abregee de la vie de la B[ienheureuse] Emilie de Vialar*, σσ. 81-82): «Ο κανόνας που προσδιορίζει τη χρήση του χρόνου από τις Αδελφές γίνεται αντιληπτός από την αφοσίωση που η ιδρύτρια έδειχνε προς την Παναγία. Πίστευε για την ίδια και όλο το Τάγμα ότι το *Chapelet*, οι λιτανείες και το *Salve Regina* αποτελούν τον καθημερινό άρτο για τις ψυχές. Αλλά το *Ave Maria Stella* αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα για τις ιεραποστόλους Αδελφές... Σε όλες τις ώρες θα πρέπει να απαγγέλλεται το *Ave Maria* και άλλες προσευχές. Περισσότερο από κάθε άλλη ώρα, η ώρα του μεσονυκτίου πρέπει να αφιερώνεται ειδικά, όσο είναι δυνατό, στη λατρευτική πράξη κατά το πρότυπο της γονυπετούσας Παναγίας στη Βηθλεέμ μπροστά στο Θεό της, όταν έλαβε τη μορφή μικρού παιδιού. Κατόπιν απαγγέλλονται τρία *Pater* και *Ave* προς τιμή της Αγίας Οικογένειας. Το *Sub tuum* περιλαμβάνει όλες τις ασκήσεις. Απέναντι στο Σταυρό βρίσκεται η εικόνα της Παρθένου... Η Οσία Αιμιλία αγαπούσε προπαντός την απαγγελία του *Chapelet*. Παρότρυνε τις δασκάλες των τάξεων να το μαθαίνουν στις μαθήτριάς τους. Μιλούσε γι' αυτό σε όλο τον κόσμο, στους γονείς, στις ανιψιές της. Η ίδια πρόσθετε στην απαγγελία δικές της επινοήσεις, πλούσιες σε επικλήσεις, πολλαπλασιάζοντας το όφελος και το κάλλος. Με την απαγγελία του *Chapelet* πορευόταν προς την ευτυχία των ωρών της μελέτης προς δόξαν του Θεού. Ικέτευε την Παναγία να μεσολαβήσει στον Ιησού ακολουθώντας την παραδοσιακή μέθοδο «Προς το Χριστό δια της Παναγίας» (*Ad Jesum per Mariam*)...».

20. Ο όρος επικράτησε στην ελληνική βιβλιογραφία αντί των ταυτοσήμων «συγχρονική» ή «ταυτόχρονη», και προέρχεται (στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα) από γερμανικά πρότυπα, καθιερωθείσα εδώ κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα.

21. Βασικό χαρακτηριστικό του Αλληλοδιδασκτικού σχολείου υπήρξε το γεγονός ότι ένας δάσκαλος διεύθυνε τη διεξαγωγή των μαθημάτων προς όλους τους μαθητές με ουσιαστική βοήθεια στη διεκπεραίωση της διδασκαλίας από τους πιο προχωρημένους μαθητές, τους αποκαλούμενους «πρωτόσχολους» (moniteurs). Η διδασκαλία των μαθημάτων γινόταν στα θρανία και σε ειδικούς χώρους της αίθουσας («ημικύκλια»), μίας για όλους τους μαθητές του σχολείου, με τη χρήση πινάκων και «τηλεγράφων».

22. Σχετικά με τη μέθοδο διδασκαλίας που εφαρμοζόταν στα γαλλικά πρωτοβάθμια σχολεία, επισημαίνεται ότι μετά την εγκατάλειψη της αλληλοδιδασκτικής επανήλθε σε ισχύ η Συνδιδασκτική (simultane), την οποία εφάρμοζαν από την εποχή του Παλαιού Καθεστώτος οι «Αδελφοί των Χριστιανικών σχολείων». Συνίσταται στην κατάταξη των μαθητών σε διαφορετικές τάξεις, ανάλογα με την ηλικία τους και το επίπεδο των γνώσεών τους. Ένας δάσκαλος δίδασκε σε 30 περίπου μαθητές. Η μέθοδος, διαδόθηκε από την εποχή της δεύτερης Αυτοκρατορίας. Στην πραγματικότητα ήταν μια μικτή μέθοδος. Περιλάμβανε στοιχεία της Αλληλοδιδασκτικής (χρήση των αββακίων και των πινάκων τοίχου, ομοιομορφία των εγχειριδίων, επάλληλη εκμάθηση της ανάγνωσης και της γραφής) και διέκρινε τους μαθητές σε τρεις τάξεις, ανάλογα με την ηλικία τους (όπως προέβλεπε ο νόμος Guizot του 1834): Cours elementaire (μαθητές ηλικίας 6-8 ετών), Cours Moyen (μαθητές ηλικίας 8-10 ετών) και Cours Supérieur (πάνω από 10 ετών). Κάθε τάξη μπορούσε να χωριστεί σε δύο τμήματα. Διδάσκονταν σε όλα τα επίπεδα η ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και η κατήχηση. Οι «Αδελφοί των Χριστιανικών σχολείων» γύρω στα 1830 λειτουργούσαν σχολεία στις πόλεις με 87.000 μαθητές.

23. Σε παρόμοιες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε και το κρόταλο (claquoir)

24. Τα «σημεία των πρωτευόντων» και τα «ποινικά παράσημα» αντίστοιχα του (ελληνικού) Αλληλοδιδασκτικού συστήματος.

25. Είναι γνωστό ότι στα «Χριστιανικά σχολεία» αρρένων, το σύστημα σωφρονισμού περιείχε και την ποινή της μαστίγωσης.

